**અસ્વીકરણ:** સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

**DISCLAIMER:** The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

**વીનૂ રણછોડ પટેલ**

**– વિરુદ્ધ –**

**રાજીવ દુદા પટેલ અને અન્ય**

(ક્રિમિનલ અપીલ નંબર ૧૫૨૫/૨૦૦૯)

**મે ૧૬,૨૦૧૮**

**[ન્યાયમૂર્તિઓ–જે. ચેલામેશ્વર અને સંજય કિશન કૌલ,]**

*ક્રિમિનલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૭૩–પ્રકરણ ૧૭–કલમ ૨૧૧,૨૧૨ અને ૨૩૩–દોષિત આરોપોની ભુલભરી રચના–આરોપીઓને નિર્દોષ જાહેર કરવા દખલગીરી, જો સ્વીકાર્ય હોય તો–૧૭ વ્યક્તિઓના હુમલામાં કથિત રીતે ત્રણ વ્યક્તિઓનું મૃત્યુ થયું હતું અને પાંચ વ્યક્તિઓ ઘાયલ થયા હતા– સત્ર અદાલતે ૪ આરોપીઓને દોષિત ઠેરવ્યા હતા, જ્યારે બાકીના ૧૩ આરોપીઓને નિર્દોષ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા–વિવિધ આરોપીઓને નિર્દોષ જાહેર કરવા સામે રાજ્યની અપીલ, ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા ફગાવી દેવામાં આવી હતી–અપીલ પર ઠરાવવામાં આવ્યું કે જે કેસમાં ત્રણ વ્યક્તિઓનું મૃત્યુ થયું હોય તેવા કેસમાં, દરેક મૃતકના સંબંધમાં ખાસ નામ ધરાવતા આરોપીઓ સામે કલમ ૩૦૨ હેઠળ આરોપ ઘડવો જોઈતો હતો–જો કે, કોઈ સ્પષ્ટ આરોપ ઘડવામાં આવ્યા ન હતા–આરોપીઓને કાયદામાં એ જાણવાનો*

અધિકાર છે કે આરોપ શું છે જેના પર તેમની સામે કેસ ચલાવવામાં આવે છે– વધુમાં, ફરિયાદ પક્ષે કલમ ૧૪૯ લાગુ કરી હોવાથી, કલમ ૧૪૯, આઈપીસીની સહાયથી કયા ગુના માટે કયા આરોપીને સજા કરવાની માંગ કરવામાં આવી હતી તે દર્શાવતા આરોપો ઘડવામાં આવ્યા હોવા જોઈએ.–સત્ર અદાલતે ગેરકાયદેસર ગેરકાયદેસર સભાના અસ્તિત્વ અંગે સ્પષ્ટ તારણો નોંધ્યા ન હતા–ન તો વિધાનસભાના સમાન ઉદ્દેશ્ય અંગે કોઈ સ્પષ્ટ તારણો મળ્યા હતા–ઉચ્ચ અદાલત આરોપો ઘડવામાં આવી ખામીઓની નોંધ લેવામાં નિષ્ફળ રહી હતી–જો કે, અન્ય બાબતોની સાથે સાથે કેસમાં આરોપી વ્યક્તિઓને નિર્દોષ જાહેર કરવાના ચુકાદાને આ આધાર પર ઉલટાવવો વ્યાજબી નહીં હોય કે આરોપો ઘડવા એ ભૂલભરેલું છે– સામાન્ય રીતે, તેનું પરિણામ નવી સુનાવણી થવી જોઈએ, પરંતુ આવી પ્રક્રિયા ગુનાની ઘટનાના ૨૬ વર્ષ વીતી ગયા પછી કાર્યવાહી કરવાથી કોઈ ઉપયોગી હેતુ પૂરો થશે નહીં કારણ કે કેટલાક આરોપીઓનું વચગાળામાં મૃત્યુ થયું હતું–આ કેસમાં ગુનાના પીડિતોને જાહેર કાયદાના નુકસાનના પુરસ્કાર દ્વારા વળતર આપવું જરૂરી છે–દરેક મૃતકના પરિવારોને રાજ્ય દ્વારા રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦ અને ઈજાગ્રસ્ત સાક્ષીઓ, જો હજુ પણ બચી ગયા હોય અને જીવિત ન હોય તો દરેકના પરિવારોને રૂ.૧૦,૦૦,૦૦૦/– ચૂકવવામાં આવશે –

પેનલ કોડ, ૧૮૬૦–કલમ ૩૦૨,૧૪૯,૧૪૧,૧૪૩,૧૪૬–૧૪૮,૩૦૭,૩૨૩ અને ૩૨૬ –

બોમ્બે પોલીસ એક્ટ–કલમ ૧૩૫–ભારતનું બંધારણ–કલમ ૨૧ –

એવિડન્સ એક્ટ, ૧૮૭૨–કલમ ૩૩–પ્રત્યાવર્તી જવાબદારીનો સિદ્ધાંત.

પેનલ કોડ, ૧૮૬૦–કલમ ૧૪૧– કાયદા વિરુદ્ધ મંડળી – ના તત્વો – ચર્ચા કરવામાં આવી પેનલ કોડ, ૧૮૬૦–કલમ ૧૪૯–વિસ્તાર અને વ્યાપ– ચર્ચા કરવામાં આવી .

પેનલ કોડ, ૧૮૬૦–કલમો ૧૪૬–૧૪૮–હેઠળ ગુનાઓ, વચ્ચેનો તફાવત–ચર્ચા.

સિવિલ પ્રોસિજર કોડ, ૧૯૦૮–સીઆરપીસી, ૧૯૭૩ હેઠળ ઘડવામાં આવેલા 'આરોપો' થી અલગ 'મુદ્દાઓ' હેઠળ ઘડવામાં આવ્યા– ચર્ચા કરવામાં આવી –

અપીલોનો નિકાલ કરતા અદાલતે કહ્યું:

૧.૧ કોડ ઓફ સિવિલ પ્રોસિજર, ૧૯૭૩ ની કલમ ૨૧૧ થી ૨૩૩ એ વિગતો સાથે વ્યવહાર કરે છે જે ફોજદારી સુનાવણીમાં આરોપમાં સમાવવી જરૂરી છે. આ જોગવાઈઓ એક ન્યાયી પ્રક્રિયા સુનિશ્ચિત કરવા માટે બનાવવામાં આવી છે, જેના દ્વારા ગુનાના આરોપી વ્યક્તિ પર કેસ ચલાવવો જોઈએ–ભારતના બંધારણની કલમ ૨૧ ના આદેશની જરૂરિયાતનું પાલન કરતી પ્રક્રિયા. આરોપીઓને કાયદાકીય રીતે એ જાણવાનો અધિકાર છે કે તેમના પર કયા આરોપ હેઠળ કેસ દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. [ફકરો ૧૫] [૧૦૬૧–એ–બી]

૧.૨ જે કેસમાં તમામ આરોપીઓના હુમલામાં કથિત રીતે ત્રણ વ્યક્તિઓનું મૃત્યુ થયું હતું અને પાંચ વ્યક્તિઓ ઘાયલ થયા હતા, તે કેસમાં આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૦૨ હેઠળ દરેક મૃતકના સંબંધમાં ખાસ નામ ધરાવતા આરોપી સામે ત્રણ ગુનાઓમાં આરોપ ઘડવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ. ત્રણમાંથી દરેક વ્યક્તિની હત્યા કરવી  અથવા પાંચમાંથી દરેક વ્યક્તિને ઈજા પહોંચાડવી એ એક અલગ ગુનો છે. તે પણ જરૂરી છે કે અદાલતે નામાંકિત મૃતકના મૃત્યુ માટે કલમ ૩૦૨ હેઠળ આરોપીના અપરાધ અંગે ચોક્કસ તારણ નોંધવું જોઈએ.. જો ત્રણ અલગ–અલગ મૃતકોના મૃત્યુનું કારણ બનવા બદલ અલગ–અલગ આરોપીઓ સામે કાર્યવાહી કરવામાં આવે, તો તે સ્પષ્ટ કરવા માટે અલગ–અલગ આરોપો ઘડવા જોઈએ કે કયા આરોપીઓ પર ત્રણ અલગ–અલગ મૃતકોમાંથી એકના મૃત્યુનું કારણ બનવાના ગુના માટે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે. કોઈ પણ આરોપી આખરે આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચવામાં આવતી આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૦૫ હેઠળ ગુના માટે પરોક્ષ રીતે દોષી ઠેરવવામાં આવ્યો નથી. ભૂલભરેલા અથવા અનિયમિત અથવા ચોક્કસ આરોપની ગેરહાજરી પણ અદાલત દ્વારા નોંધાયેલી

દોષિતતાને અમાન્ય બનાવશે નહીં, સિવાય કે અપીલ અદાલત એવા નિષ્કર્ષ પર આવે કે ન્યાયની નિષ્ફળતા હકીકતમાં તેના કારણે થઈ છે. [ફકરો ૧૩,૧૬ અને ૧૮] [૧૦૬૧–ઈ–એચ; ૧૦૬૨–એ, ડી–ઈ]

૧.૩ એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં 'ગેરકાયદેસર સભા' ની રચના કરનારા મોટી સંખ્યામાં આરોપીઓએ એક અથવા વધુ વ્યક્તિઓ પર હુમલો કર્યો હોય અને તેમની હત્યા કરી હોય, તે જરૂરી નથી કે દરેક આરોપીએ જીવલેણ ઈજાઓ અથવા કોઈ ઈજા પહોંચાડવી જોઈએ. જો નોંધ પરના પુરાવા વ્યાજબી ઠેરવે તો યોગ્ય કિસ્સાઓમાં જીવલેણ ઈજાઓ પહોંચાડવાનો આરોપ ન હોવા છતાં, આવા ગેરકાયદેસર સંમેલનોના સભ્યોને પરોક્ષ જવાબદારીના આધારે સજા આપવા માટે આવા કિસ્સાઓમાં આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ નો ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે. આવી 'ગેરકાયદેસર સભા' માં આરોપીની માત્ર હાજરી તેને હુમલાની પીડિતાના મૃત્યુનું કારણ બનવા માટે આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ હેઠળ પરોક્ષ રીતે જવાબદાર ઠેરવવા માટે પૂરતી છે, જો કે આરોપીઓને કહેવામાં આવે કે તેઓએ આરોપનો સામનો કરવો પડશે, જે તેમને આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ હેઠળ પરોક્ષ રીતે જવાબદાર બનાવે છે. કલમ ૧૪૯ ને યોગ્ય રીતે લાગુ કરવામાં અને લાગુ કરવામાં નિષ્ફળતા મોટી સંખ્યામાં અપરાધીઓને ગુના સાથે ભાગી જવા માટે સક્ષમ બનાવે છે.[ફકરો ૧૯] [૧૦૬૨–E–G]

૧.૪ આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૧,૧૪૬ અને ૧૪૮ અલગ ગુનાઓ બનાવે છે. કલમ ૧૪૯ માત્ર પરોક્ષ જવાબદારી બનાવે છે. જો કે, કલમ ૧૪૬,૧૪૮ અને ૧૪૯ માં પ્રત્યાવર્તી જવાબદારીના સિદ્ધાંત પર આધારિત કેટલીક કાયદાકીય ઘોષણાઓ છે. જોગવાઈઓમાંથી કોઈપણ એક હેઠળ સજા ફટકારવા માટે, મૂળભૂત આવશ્યકતા એ છે કે કલમ ૧૪૧ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત કરાયેલ ગેરકાયદેસર એસેમ્બલીનું અસ્તિત્વ, આઇપીસીની કલમ ૧૪૩ હેઠળ સજાપાત્ર બને છે.. ગેરકાયદેસર ગેરકાયદેસર સભાની વિભાવનાના બે ઘટકો છે– (i) ગેરકાયદેસર સભામાં ઓછામાં ઓછી પાંચ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ

થવો જોઈએ;

(૨) ગુનો કરવા અથવા તેમાં દર્શાવેલ ઉદ્દેશોમાંથી કોઈ એકને પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમનો એક સમાન ઉદ્દેશ હોવો જોઈએ. [ફકરો ૨૭,૨૮] [૧૦૬૬– ડી–જી]

૧.૫ તે નિષ્કર્ષ પર પહોંચવા માટે કે વ્યક્તિ

(૧) કલમ ૧૪૩,૧૪૬ અથવા ૧૪૮ હેઠળના કોઈપણ ગુના માટે દોષિત અથવા

(૨) અન્ય કોઈ ગુના માટે કલમ ૧૪૯ હેઠળ પરોક્ષ રીતે જવાબદાર છે, પહેલા તે સાબિત કરવું આવશ્યક છે કે આવી વ્યક્તિ પ વ્યક્તિઓમાંથી દરેકની ઓળખ સાબિત થાય છે કે નહીં, તે હકીકતને ધ્યાનમાં લીધા વિના ઓછામાં ઓછી પાંચ વ્યક્તિઓની બનેલી 'ગેરકાયદેસર સભા' નો સભ્ય છે.જો તે હકીકત સાબિત થાય છે, તો તપાસનું આગળનું પગલું એ છે કે શું ગેરકાયદેસર ગેરકાયદેસર સભાનો સમાન ઉદ્દેશ્ય આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૧ હેઠળ નિર્દિષ્ટ પ ગણના કરાયેલા ઉદ્દેશોમાંથી એક છે કે કેમ. સભાનો સમાન ઉદ્દેશ્ય સામાન્ય રીતે દરેક કેસના સંજોગો જેમ કે સભાના મેળાવડાનો સમય અને સ્થળ પરથી એકત્રિત કરવાનો હોય છે, વ્યક્તિગત સભ્યોના વર્તનથી અલગ મેળાવડાનું વર્તન સમાન ઉદ્દેશ્યનું સૂચક હોય છે. સભાના આવા વ્યક્તિગત સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવેલા સ્પષ્ટ કાર્યોના આધારે જ સભાના સમાન ઉદ્દેશ્યનું મૂલ્યાંકન કરવું અસ્વીકાર્ય છે. ઉદાહરણ તરીકે, જો પાંચથી વધુ લોકો ભેગા થાય અને ઘાતક શસ્ત્રો વડે અન્ય વ્યક્તિ પર હુમલો કરે અને પરિણામે પીડિતનું મૃત્યુ થાય, તો માત્ર એ આધાર પર કે આવા સભ્યો દ્વારા થતી ઈજાઓ પ્રમાણમાં ઓછી ગંભીર અને બિન જીવલેણ હોય છે, એ તારણ કાઢવું ખોટું છે કે આવી સભાના સભ્યોમાંથી એક અથવા કેટલાક સભ્યોએ જીવલેણ ઈજાઓ કરનારાઓ સાથે સમાન ઉદ્દેશ્ય ધરાવતા ન હતા (તબીબી પુરાવા દ્વારા સાબિત થાય છે).. [ફકરો ૨૯,૩૦] [૧૦૬૬– જી–એચ; ૧૦૬૭–એ–ડી]

૨. સત્ર અદાલતે કથિત રીતે 'મુદ્દાઓ' ની રચના કરી હતી–જે સિવિલ પ્રોસિજર

કોડ હેઠળ વૈધાનિક રીતે ફરજિયાત પ્રથા છે. પરંતુ, એવી માહિતી આપવામાં આવે છે કે ગુજરાત રાજ્યમાં ફોજદારી કેસની સુનાવણીમાં પણ "મુદ્દાઓ" ઘડવાની પ્રથા પ્રચલિત છે. “મુદ્દાઓ” “આરોપો’ સમાન નથી હોતા. સુનાવણી શરૂ થાય તે પહેલાં તેમને ફસાવવામાં આવતા નથી.ચુકાદો લખતી વખતે જ તેમની 'ઓળખ' થાય છે. સત્ર ન્યાયાધીશ દ્વારા ઘડવામાં આવેલ આરોપો સમાન નથી હોતા.  મુદ્દા નં. ૨ અને ૪ ગેરકાયદેસર રીતે ભેગા થવાના ગુના, રમખાણો અને આઈ. પી. સી. હેઠળ પરોક્ષ જવાબદારીના સંદર્ભમાં છે. મુદ્દો નંબર ૨ ગેરકાયદેસર રીતે ભેગા થવા અને રમખાણોના ગુનાઓના સંદર્ભમાં તમામ આરોપીઓની સુનાવણીનો સંદર્ભ આપે છે. મુદ્દો નંબર ૪ આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચી શકાય તેવી કલમ ૩૦ હેઠળ ગુનાઓના સંદર્ભમાં "તમામ આરોપી" નો સંદર્ભ આપતો નથી. ફરિયાદી પક્ષે કલમ ૧૪૯ લાગુ કરી હોવાથી, કલમ ૧૪૯ ની મદદથી કયા આરોપીઓને કયા ગુના માટે સજા કરવાની માંગ કરવામાં આવી હતી તે સ્પષ્ટ કરીને આરોપો ઘડવા જોઈએ.સત્ર અદાલતના ચુકાદા પરથી નીચેની બાબતો અંગે કોઈ સ્પષ્ટ તારણો નોંધવામાં આવ્યા નથી

(૧) ગેરકાયદેસર સભાના અસ્તિત્વ અંગે,

(૨) જો તે અસ્તિત્વમાં હોય, તો ગેરકાયદેસર સભામાં કેટલા (સભ્યોની સંખ્યા) હાજર હતા. આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૩ હેઠળ ગુનો આચરવાનો આરોપ હોવાનું જણાય છે. વિધાનસભામાં ૧૭ સભ્યો હતા કે ઓછા (સંખ્યા) અને ૧૭ આરોપીઓમાંથી કોણ વિધાનસભામાં (ઓળખ) હાજર હતા તે અંગે કોઈ તારણ આવ્યું ન હતું. સભાના સમાન ઉદ્દેશ્ય અંગે પણ કોઈ સ્પષ્ટ તારણ મળ્યું ન હતું.પરિણામે, સત્ર અદાલત દ્વારા કોઈ તારણ નોંધવામાં આવ્યું ન હતું કે શું કલમ ૧૪૩ હેઠળ સજાપાત્ર ગેરકાયદેસર ગેરકાયદેસર સભાનો ગુનો તમામ અથવા કેટલાક આરોપીઓ દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો.સુનાવણી અદાલતે ૪ આરોપીઓ સામે આઈપીસીની કલમ ૧૪૮

હેઠળ દોષિત ઠેરવ્યો હતો.નોંધ ખૂબ જ સ્પષ્ટ નથી કે શું આરોપીઓને કહેવામાં આવ્યું હતું કે તેઓ ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યો હોવાના આરોપનો સામનો કરશે, જેનો સમાન ઉદ્દેશ્ય ત્રણ મૃતકોની હત્યા કરવાનો હતો.

[ફકરો ૩૩,૩૬] [૧૦૬૭–એચ; ૧૦૬૮–એ–બી, એચ; ૧૦૬૯–એ–જી]

૩. આ આધાર પર કેસમાં નિર્દોષ મુક્તિના તારણને ઉલટાવવું વ્યાજબી રહેશે નહીં કે

(૧) આરોપોનું ઘડતર અત્યંત ભૂલભરેલું હતું અને સી. આર. પી. સી. ની જોગવાઈઓ અનુસાર નહોતું; અથવા

(૨) નીચેની અદાલતો આરોપીઓએ કરેલા વિવિધ ગુનાઓના સંદર્ભમાં યોગ્ય તારણો નોંધવામાં નિષ્ફળ રહી છે; અથવા

(૩) સુનાવણી અદાલત દ્વારા નોંધાયેલા નિર્દોષતાના તારણને ઉલટાવવાનો ઇનકાર કરવાનો પ્રથમ અપીલ અદાલતનો તર્ક ખામીયુક્ત હતો.

ઉપરોક્ત તમામ કારણોસર, એક નિષ્કર્ષ નોંધવો જોઈએ કે પીડિતોના દૃષ્ટિકોણથી અથવા તો દોષિત આરોપીના દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવતા કેસમાં ન્યાયની નિષ્ફળતા છે. ત્યારબાદ સૌથી સામાન્ય પરિણામ નવી સુનાવણીનો આદેશ આપવો જોઈતો હતો, પરંતુ ગુનાની ઘટનાના ૨૬ વર્ષ વીતી ગયા પછી આ પ્રકારની કાર્યવાહીથી કોઈ ઉપયોગી હેતુ પૂરો નહીં થાય કારણ કે કેટલાક આરોપીઓનું વચગાળામાં મૃત્યુ થયું છે.દરેક મૃતકના પરિવારોને જાહેર કાયદાના નુકસાનના ચુકાદા દ્વારા વળતર આપવું જોઈએ અને રાજ્ય દ્વારા રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦ અને ઈજાગ્રસ્ત સાક્ષીઓ, જો હજુ પણ બચી ગયા હોય, *અને જીવિત ન હોય તો દરેકના પરિવારોને* પરિવારોને દરેકને રૂ.૧૦,૦૦,૦૦૦/– ની રકમ ચૂકવવી જરૂરી છે.

[ફકરો ૩૯,૪૩,૪૪] [૧૦૭૧–E–G; ૧૦૭૩–E–G; ૧૦૭૪–A–B]

શંભુ નાથ સિંહ અને અન્ય વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય એઆઈઆર ૧૯૬૦ એસસી ૭૨૫; એશર સિંહ વિરુદ્ધ આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય (૨૦૦૪) ૧૧ એસસીસી ૫૮૫:

[૨૦૦૪] ૨ એસસીઆર ૧૧૮૦; મસાલ્તી વિ. યુ. પી. રાજ્ય એ. આઈ. આર. ૧૯૬૫ એસ. સી. ૨૦૨:[૧૯૬૪] એસસીઆર ૧૩૩; દલબીર સિંહ વિરુદ્ધ યુ. પી. રાજ્ય (૨૦૦૪) ૫ એસસીસી ૩૩૪; શિવાજી સાહેબરાવ બોબડે અને અન્ન વિ.મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય (૧૯૭૩) ૨ એસસીસી ૭૯૩: [૧૯૭૪] ૧ એસસીઆર ૪૮૯; નીલાબતી બેહરા (શ્રીમતી) ઉર્ફે લલિતા બેહરા (સર્વોચ્ચ અદાલત કાનૂની સહાય સમિતિ દ્વારા) વિ. ઓરિસ્સા રાજ્ય અને અન્ય (૧૯૯૩) ૨ એસસીસી ૭૪૬: [૧૯૯૩] ૨ એસસીઆર ૫૮૧ પર આધાર રાખ્યો હતો.

શીઓ મહાદેવ સિંહ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય (૧૯૭૦) ૩ એસસીસી ૪૬; લાલજી વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય (૧૯૮૯) ૧ એસસીસી ૪૩૭:[૧૯૮૯] ૧ એસસીઆર ૧૩૦; બાલા સીતારમૈયા વિ. પેરિકે એસ. રાવ (૨૦૦૪) ૪ એસસીસી ૫૫૭:[૨૦૦૪] ૩ એસસીઆર ૨૮; રામ ગોપ વિ. બિહાર રાજ્ય એઆઈઆર ૧૯૬૯ એસસી ૬૮૯:[૧૯૬૯] એસસીઆર ૫૫૮; યશવંત અને અન્ય વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય (૧૯૭૨) ૩ એસ. સી. સી. ૨૩૯:[૧૯૭૩] ૧ એસસીઆર ૨૯૧; મંગા ઉર્ફે માનસિંહ વિ. ઉત્તરાખંડ રાજ્ય (૨૦૧૩) ૭ એસસીસી ૬૨૯:[૨૦૧૩] ૩ એસસીઆર ૧૭૫; દલીપ સિંહ અને અન્ય. વિ.પંજાબ રાજ્ય એઆઈઆર ૧૯૫૩ એસસી ૩૬૪:[૧૯૫૫] એસસીઆર ૩૯૩; સુંદર સિંહ વિરુદ્ધ રાજ્ય એઆઈઆર ૧૯૫૫ તમામ ૨૩૨ (એફબી); સાબીર વિ. રાણી મહારાણી (૧૮૯૪) આઈએલઆર ૨૨ કેલ ૨૭૬; ચોઈટાનો રેન્ટો અને અન્ય એ. આઈ. આર. ૧૯૧૬ મેડ ૭૮૮ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

## <u>કેસ કાયદો સંદર્ભ</u>

એઆઈઆર ૧૯૬૦ એસસી ૭૨૫ ફકરો ૧૪ પર આધાર રાખે છે

[૧૯૭૦] ૩ એસ. સી. સી. ૪૬ નો સંદર્ભ ફકરો ૧૪ માં આપવામાં આવ્યો છે

[૧૯૮૯] ૧ એસ. સી. આર. ૧૩૦ નો સંદર્ભ ફકરો ૧૪ માં આપવામાં આવ્યો છે.

[૨૦૦૪] ૨ એસસીઆર ૧૧૮૦ એ ફકરો ૧૭ પર આધાર રાખ્યો હતો.

(૨૦૦૪) ૫ એસસીઆર ૩૩૪ એ ફકરો ૧૮ પર આધાર રાખ્યો હતો.

[૨૦૦૪] ૩ એસ. સી. આર. ૨૮ નો સંદર્ભ ફકરો ૨૦ માં આપવામાં આવ્યો છે.

[૧૯૬૯] એસ. સી. આર. ૫૫૮ નો સંદર્ભ ફકરો ૨૧ માં આપવામાં આવ્યો છે.

[૧૯૭૩] ૧ એસ. સી. આર. ૨૯૧ નો સંદર્ભ ફકરો ૨૩ માં આપવામાં આવ્યો છે.

[૨૦૧૩] ૩ એસ. સી. આર. ૧૭૫ નો સંદર્ભ ફકરો ૨૩ માં આપવામાં આવ્યો છે.

[૧૯૫૫] એસ. સી. આર. ૩૯૩ નો સંદર્ભ ફકરો ૨૩ માં આપવામાં આવ્યો છે.

એઆઈઆર ૧૯૫૫ તમામ ૨૩૨ (FB) ફકરો ૨૪ નો સંદર્ભ આપે છે

(૧૮૯૪) આઈએલઆર ૨૨ કેલ ૨૭૬ નો સંદર્ભ ફકરો ૨૬ માં આપવામાં આવ્યો છે.

એઆઈઆર ૧૯૧૬ મેડ ૭૮૮ ફકરો ૨૬ નો ઉલ્લેખ કરે છે

[૧૯૬૪] એસ. સી. આર. ૧૩૩ ફકરો ૨૬ પર આધાર રાખે છે.

[૧૯૭૪] ૧ એસસીઆર ૪૮૯ એ ફકરો ૪૨ પર આધાર રાખ્યો હતો.

[૧૯૯૩] ૨ એસસીઆર ૫૮૧ એ ફકરો ૪૪ પર આધાર રાખ્યો હતો.

==========

**ફોજદારી અપીલ અધિકારક્ષેત્ર: ક્રિમિનલ અપીલ નંબર ૧૫૨૫/૨૦૦૯.**

**ગુજરાત ઉચ્ચ અદાલતના તારીખ ૦૫/૧૦/૨૦૦૪ ના રોજના ચુકાદા અને આદેશમાંથી**

**અમદાવાદ ખાતે ક્રિમિનલ અપીલ નંબર ૧૩૮/૧૯૯૬ સાથે**

**ક્રિમિનલ અપીલ નંબર ૧૫૨૬–૧૫૨૭/૨૦૦૯.**

હાજર પક્ષો માટે વકીલ એસ. નાગમુથુ (એસી), સુશ્રી તરન્નુમ ચિમા (એસી), એ. સેલ્વિન રાજા, અનિરુદ્ધ પી. મયી, અવનીશ એમ. ઓઝા, ચિરાગ જૈન, ડી. એન. રે, સુશ્રી હેમંતિકા વાહી, સુશ્રી વિશાખા, આર. પી. વાધવાની, સુશ્રી સ્મૃતિ સુરેશ, સુશ્રી હીરાલ ગુપ્તા.

અદાલતનો ચુકાદો અને આદેશ ન્યાયાધીશ ચેલામેશ્વર દ્વારા આપવામાં આવ્યો હતો.

૧. તારીખ ૧૧.૦૭.૧૯૯૨ ના રોજ સાંજે લગભગ ૧૦.૧૦ વાગ્યે નાના અંકાડિયા ગામમાં એક ઘટના બની હતી જેમાં ૩ લોકોના મોત થયા હતા અને ૫ લોકો ઘાયલ થયા હતા. ઉચ્ચ અદાલતના ચુકાદા પરથી એવું જણાય છેઃ

> "...આ ઘટના વિશેની માહિતી અમરેલી (ગ્રામીણ) પોલીસ સ્ટેશનના પીએસઓ દ્વારા પીએસઆઈ શ્રી એન. જી. રાજપૂતને વાયરલેસ સંદેશ દ્વારા પહોંચાડવામાં આવી હતી.ઉપરોક્ત માહિતીના આધારે, પીએસઆઈ, રાજપૂત નાના અંકાડિયા ગામમાં ગયા હતા અને ભીકાભાઈની દુકાન પાસે ત્રણ મૃતદેહો પડેલા જોયા હતા અને થોડી વધુ માહિતી મળ્યા પછી, તેઓ અમરેલી હોસ્પિટલમાં ગયા હતા અને વિનુ રણછોડ પાસેથી ફરિયાદ નોંધી હતી, જે તારીખ ૧૨.૦૭.૧૯૯૨ ના રોજ  લગભગ ૧:૩૦ વાગ્યે નોંધવામાં આવી હતી. ઉપરોક્ત ફરિયાદના આધારે, પીએસઆઈ, રાજપૂતે નિવેદનો નોંધીને, પંચનામા બનાવીને  અને મૃતદેહોને શબપરીક્ષા વગેરે માટે મોકલીને તપાસ શરૂ કરી હતી."

૨. તપાસ પૂર્ણ થયા પછી, ૧૫ આરોપીઓ સામે આરોપપત્ર દાખલ કરવામાં આવ્યું કારણ કે બાકીના બે આરોપી એ ૧૬ અને એ ૧૭ થોડા સમયથી ફરાર હતા. આ મામલો અમ્રેલીની સત્ર અદાલતમાં સોંપવામાં આવ્યો હતો કારણ કે સત્ર અદાલત દ્વારા ગુનાઓની સુનાવણી થઈ શકતી હતી. સત્ર કેસ નંબર ૧૧૮/૧૯૯૨ માં, ૧૫ આરોપીઓ સામે સુનાવણી હાથ ધરવામાં આવી હતી. જ્યાં સુધી બે ફરાર આરોપીઓની ધરપકડ કરવામાં આવી હતી ત્યાં સુધી બાકીનાની સુનાવણીથી અલગ કરવામાં આવ્યા હતા અને તેમને સત્ર કેસ નંબર ૫૮/૯૮ માં ફાસ્ટ ટ્રેક

અદાલત, અમરેલીના વિશેષ ન્યાયાધીશ સમક્ષ અલગથી સુનાવણી માટે મૂકવામાં આવ્યા હતા.

૩. સત્ર કેસ નંબર ૧૧૮/૧૯૯૨ માં, સત્ર અદાલતે તેના તારીખના ૧૭.૦૧.૧૯૯૬ ના રોજ ના ચુકાદા દ્વારા એ૧, એ૫, એ૧૦ અને એ૧૨ની દોષિત ઠેરવણી નીચે મુજબ નોંધી હતીઃ

> "ફરિયાદી પક્ષે આરોપી નંબર ૧૦ અને [૧૨] અનુક્રમે નં. આરોપી નંબર ૧ રવજી ડુડાને આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૨૬ અને ૧૪૮ અને બી. પી. એક્ટની કલમ ૧૩૫ (૧) હેઠળ સજાપાત્ર ફોજદારી ગુના માટે દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો છે. જ્યારે આરોપી નંબર ૫, મનુભાઈ મકનભિયાને આઈપીસીની કલમ ૩૨૬,૩૨૩ અને ૧૪૮ અને બી. પી. એક્ટની કલમ ૧૩૫ (૧) હેઠળ સજાપાત્ર ફોજદારી ગુના માટે દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યો છે. જ્યારે આ આરોપીઓ સિવાયના આરોપી, ફરિયાદી પક્ષ તેમના કેસને શંકાની બહાર સાબિત કરી શક્યા ન હોવાથી આરોપી નંબર ૨,૩,૪,૬,૭,૮,૯,૧૧,૧૩,૧૪ અને ૧૫ ને શંકાનો લાભ આપવામાં આવે છે અને નિર્દોષ જાહેર કરવામાં આવે છે, અને જો તેઓ અન્ય કોઈ બાબતમાં જરૂરી નથી, તો આરોપી નંબર ૨,૩,૪,૬,૭,૮,૧૧,૧૩,૧૪ ને અદાલતી અભિરક્ષણમાંથી મુક્ત કરવામાં આવે છે. આરોપી નંબર ૨,૪,૯ અને ૧૫ ને જામીન પર મુક્ત કરવામાં આવ્યા છે, તેમના જામીન ખત રદ કરવાનો આદેશ આપવામાં આવ્યો છે."

અને તારીખ ૧૭.૦૧.૧૯૯૬ ના અલગ આદેશ દ્વારા, એ૧૦ અને એ૧૨ ને ઇન્ડિયન પેનલ કોડની કલમ ૩૦૫ [ત્યારબાદ "આઈ. પી. સી". તરીકે સંદર્ભિત] હેઠળ સજાપાત્ર ગુના માટે આજીવન કેદની સજા; આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૮ હેઠળ સજાપાત્ર ગુના માટે એક વર્ષની સખત કેદની સજા; અને બોમ્બે પોલીસ

એક્ટની કલમ ૧૩૫ (૧) હેઠળ સજાપાત્ર ગુના માટે છ મહિનાની સખત કેદની સજા [ત્યારબાદ "બી. પી. એક્ટ" તરીકે સંદર્ભિત] ફટકારવામાં આવી હતી.

૪. એ૧ ને આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૨૬ હેઠળ ગુના માટે છ વર્ષની સખત કેદ અને રૂ. ૧૦૦૦ નો દંડ અને આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૮ હેઠળ સજાપાત્ર ગુના માટે એક વર્ષની સખત કેદ અને બી. પી. એક્ટની કલમ ૧૩૫ (૧) હેઠળ ગુના માટે છ મહિનાની સખત કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી.

૫. એપ ને આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૨૬ હેઠળ સજાપાત્ર ગુના માટે છ વર્ષની સખત કેદ અને દંડ અને આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૮ હેઠળ સજાપાત્ર ગુના માટે એક વર્ષની સખત કેદ, આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૨૩ હેઠળ ગુના માટે છ મહિનાની સખત કેદ અને બી. પી. એક્ટની કલમ ૧૩૫ (૧) હેઠળ ગુના માટે છ મહિનાની સખત કેદની સજા ફટકારવામાં આવી હતી.

૬. તમામ દોષિત આરોપીઓએ દોષિત ઠેરવવા અને સજાને પડકારતી ગુજરાત ઉચ્ચ અદાલત સમક્ષ અપીલ નંબર ૧૬૬/૧૯૯૬ પસંદ કરી હતી.ગુજરાત રાજ્યએ બાકીના તેર આરોપીઓની નિર્દોષ મુક્તિના ચુકાદાને પડકારતી ફોજદારી અપીલ નંબર ૧૬૭/૧૯૯૬ દાખલ કરી હતી. અહીં ઉલ્લેખ કરવો જ જોઈએ કે મૂળ ફરિયાદીએ સત્ર અદાલતના અગિયાર આરોપીઓને નિર્દોષ જાહેર કરવાના નિર્ણયને પડકારતી ક્રિમિનલ રિવિઝન પિટિશન નંબર ૧૩૮/૧૯૯૬ પણ દાખલ કરી હતી.

૭. બે ફરાર આરોપી નં.૧૬ અને ૧૭ પર "આઈપીસીની કલમ ૧૪૭,૧૪૮,૧૨૦બી, ૩૦૨ અને ૩૦૭ હેઠળ અને આર્મ્સ એક્ટની કલમ ૨૫ (૧) (એ) હેઠળ અને સત્ર કેસમાં બોમ્બે પોલીસ એક્ટની કલમ ૧૩૫ હેઠળ દંડનીય ગુનાઓ માટે અલગથી કાર્યવાહી કરવામાં આવી હતી. ( ઉચ્ચ અદાલતનો ચુકાદો) " તેમને અમરેલીની ફાસ્ટ ટ્રેક અદાલત દ્વારા તારીખ ૧૯.૦૭.૨૦૦૩ રોજના ચુકાદા

દ્વારા દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા ન હતા. ગુજરાત રાજ્યએ આરોપી નંબર ૧૬ અને ૧૭ ને નિર્દોષ છોડવા સામે ક્રિમિનલ અપીલ નં.૧૨૬/૨૦૦૩ દાખલ કરી..

૮. તમામ અપીલ અને પુનરાવર્તનને એકસાથે જોડવામાં આવ્યા હતા અને ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા તારીખ ૫.૧૦.૨૦૦૪ ના રોજ એક સામાન્ય ચુકાદા, ઉચ્ચ અદાલતના ચુકાદા દ્વારા નિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો, જે આપણી સામેની વિવિધ અપીલોનો વિષય છે.

૯. એ૧૦ અને એ૧૨ની અપીલ ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા ફગાવી દેવામાં આવી હતી.આરોપીની અપીલ નં. ૧ અને ૫ ને આંશિક મંજૂરી આપવામાં આવી હતી. વિવિધ આરોપીઓની નિર્દોષતાને પડકારતી રાજ્યની અપીલ વાસ્તવિક ફરિયાદી દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલા પુનરાવર્તન સાથે રદ કરવામાં આવી હતી. તેથી, રાજ્ય અને વાસ્તવિક ફરિયાદી દ્વારા આ અપીલ કરવામાં આવે છે.

૧૦. સ્વીકાર્ય છે કે તમામ દોષિતો અત્યાર સુધીમાં તેમની સજા ભોગવી ચૂક્યા છે. કેટલાક આરોપીઓ મૃત્યુ પણ પામ્યા છે.

૧૧. આ અપીલના નોંધની તપાસથી આપણે મુશ્કેલીમાં મુકાઈ ગયા. સત્ર અદાલતો તેમજ ઉચ્ચ અદાલતના ચુકાદાઓ ઈચ્છનીય બનવા માટે ઘણું બધું છોડી દે છે.

૧૨. અમે સત્ર અદાલતના ચુકાદામાંથી નીચેની નોંધપાત્ર લાક્ષણિકતાઓ નોંધીએ છીએ કેઃ

(૧) સી. આર. પી. સી. ની જરૂરિયાતો અનુસાર આરોપો ઘડવામાં આવ્યા નથી;

(૨) આઈપીસીની કલમ ૧૪૮ હેઠળના ગુના માટે ૪ આરોપીઓને આરોપ

(જો કે ખામીયુક્ત રીતે ઘડવામાં આવ્યો હતો), દોષિત ઠરાવવામાં અને સજા કરવામાં આવી હોવાનું જણાય છે;

(૩) એવો સર્વવ્યાપી આરોપ છે કે આરોપીએ કલમ ૧૪૩, ૧૪૭, ૧૪૮ હેઠળ આવતા ગુનાઓ કર્યા છે અને આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ના આધારે આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૦૨ ના ગુના માટે પરોક્ષ રીતે જવાબદાર છે;

(૪) ચુકાદામાં કોઈ સ્પષ્ટ તારણ નથીઃ

(એ) 'ગેરકાયદેસર સભા' ના અસ્તિત્વ અંગે એટલે કે આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૩ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુનાના આરોપ અંગે;

(બી) મૃતકો અને ઘાયલો પરના હુમલામાં ભાગ લેનારી વ્યક્તિઓની સંખ્યા (ઓળખ અથવા નહીં); અથવા

(સી) આવા સહભાગીઓની ઓળખ.

(૫) ૩ મૃતકોમાંથી એકના શબપરીક્ષા તપાસ અહેવાલ અને શબપરીક્ષા તપાસ કરનાર ડૉક્ટરની જુબાની અંગે ચુકાદો એકમાત્ર મૌન છે. તે માત્ર તે ડૉક્ટરના પુરાવાની ચર્ચા કરે છે જેમણે બે મૃતકોના મૃતદેહો પર શબપરીક્ષા કર્યું હતું;

(૬) ચુકાદામાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું નથી કે આરોપી ૧૦ અને ૧૨ તમામ ૩ મૃતકોના મૃત્યુનું કારણ બનવા માટે દોષિત છે કે તેમાંથી એકનું;

(૭) પ્રત્યાવર્તી જવાબદારીના પ્રશ્નના સંદર્ભમાં કાનૂની વિશ્લેષણ અને પુરાવાઓની પ્રશંસા સંપૂર્ણપણે અસંગત છે અને કાયદાના સ્થાયી સિદ્ધાંતો અનુસાર નથી; અને

(૮) લેવડ–દેવડમાં કેટલાક આરોપીઓને પણ ઈજા થઈ હોવાનું સૂચવવા માટે નોંધ પર સામગ્રી છે પરંતુ કોઈ પણ વિગતો નોંધ પર નથી કે જે સૂચવે છે કે કોઈ ગુનો નોંધવામાં આવ્યો છે અને તપાસ કરવામાં આવી છે અથવા તે સંબંધમાં કોઈની સામે કાર્યવાહી કરવામાં આવી છે.

૧૩. સત્ર કેસ નંબર ૧૧૮/૧૯૯૨ નો ચુકાદો સર્વવ્યાપી નિવેદનથી શરૂ થાય છેઃ

> "આ કેસમાં વર્તમાન આરોપી સામે આઈપીસીની કલમ ૩૦૨,૩૦૭,૩૨૪,૧૪૭,૧૪૮,૧૪૯,૧૨૦ બી અને આર્મ્સ એક્ટની કલમ ૨૫ (૧) (એએ) અને બોમ્બે પોલીસ એક્ટની કલમ ૧૩૫ હેઠળ આરોપપત્ર દાખલ કરવામાં આવ્યું છે."

પાછળથી તે જ ફકરોમાં કહેવામાં આવ્યું છેઃ

> "આ કેસમાં પંદર આરોપી અદાલત સમક્ષ હાજર રહ્યા છે, મારા વિદ્વાન પુરોગામીએ તારીખ ૨૧/૩/૧૯૯૪ ના રોજ ઇન્ડિયન પેનલ કોડની કલમ ૧૪૩, ૧૪૭, ૧૪૮, ૩૦૨ સાથે વાંચવામાં આવતી કલમ ૧૪૯, ૧૨૦–બી, ૩૦૭ સાથે વાંચવામાં આવતી કલમ ૧૪૭, ૧૧૪, ૧૨૦–બી હેઠળ સજાપાત્ર અપરાધોના આરોપો પર આંક ૧ હેઠળ દર્શાવ્યું છે અને આરોપીઓ સામે આર્મ્સ એક્ટની કલમ ૨૭ હેઠળ આરોપ નં. ૭, ૮ અને ૧૧, અને તમામ આરોપીઓ સામે ભારતીય ટેલિગ્રાફ એક્ટની કલમ ૨૫ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુનો, અને હથિયારો રાખવા બદલ જિલ્લા મેજીસ્ટ્રેટ અમરેલીના જાહેરનામાના ભંગના આરોપો, જેના માટે આરોપી નં. ૨,૪,૯,૧૫,૧૦,૧૨,૧૩,૧,૩,૬,૭ અને ૮ સામે બોમ્બે પોલીસ એક્ટની કલમ ૧૩૫ હેઠળ સજાપાત્ર ગુનાના આરોપો, આરોપીઓ સામે આરોપો જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા."

ઉપરોક્તમાંથી એવું લાગે છે કે કોઈ સ્પષ્ટ આરોપો ઘડવામાં આવ્યા નથી. કોઈપણ રીતે, વારંવાર તપાસ કરવા છતાં અદાલત દ્વારા ઘડવામાં આવેલા આરોપો દર્શાવતો કોઈ દસ્તાવેજ અમારા ધ્યાનમાં લાવવામાં આવતો નથી. એ યાદ રાખવું જોઈએ કે આ એક એવો કેસ છે જેમાં કથિત રીતે તમામ આરોપીઓના હુમલામાં ત્રણ

લોકોના મોત થયા હતા અને પાંચ લોકો ઘાયલ થયા હતા. ત્રણમાંથી દરેક વ્યક્તિને મોતને ઘાટ ઉતારવું અથવા પાંચમાંથી દરેક વ્યક્તિને ઈજા પહોંચાડવી એ એક અલગ ગુનો છે. તેવી જ રીતે, કલમ ૩૦૭ હેઠળનો ગુનો એ ચોક્કસ પીડિત માટે વિશિષ્ટ ગુનો છે. ૭ કલમ ૧૪૭ અને ૧૪૮ હેઠળના ગુનાઓ અલગ અલગ ગુનાઓ છે. આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ અલગ ગુનો બનાવતી નથી પરંતુ અમુક સંજોગોમાં ગેરકાયદેસર સભાના તમામ સભ્યોની પરોક્ષ જવાબદારી જાહેર કરે છે.

૧૪. શંભુ નાથ સિંહ અને અન્ય વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય કેસમાં આ અદાલતની ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠે ચુકાદો આપ્યો હતો:(એઆઈઆર ૧૯૬૦ એસસી ૭૨૫)

> **"ઈન્ડિયન પેનલ કોડની કલમ ૧૪૯ એ ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યોની તે સભાના સમાન ઉદ્દેશ્યની કાર્યવાહીમાં કરવામાં આવેલા કૃત્યો માટે અથવા ગેરકાયદેસર સભાના** સભ્યો જાણે છે કે તે હેતુની કાર્યવાહીમાં પ્રતિબદ્ધ થવાની સંભાવના છે તેવા ગુનાઓ માટે ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યોની પરોક્ષ જવાબદારીની ઘોષણા કરે છે.

(શીઓ મહાદેવ સિંહ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, (૧૯૭૦) ૩ એસસીસી ૪૬ ફકરો ૯; લાલજી વિરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય, ૧૯૮૯ (૧) એસસીસી ૪૩૭ ફકરો ૯ ૮ ૧૫.)

જો કે, ઓછી સંખ્યામાં ન્યાયાધીશ હોય તેવા ન્યાયાસને અવલોકન કર્યું છે કે કલમ ૧૪૯ ચોક્કસ અને વિશિષ્ટ ગુનો બનાવે છે. શંભુ નાથ સિંહ કેસમાં નિર્ણય મોટા ન્યાયાસન દ્વારા લેવામાં આવ્યો હતો તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને, તેમાં જાહેર કરાયેલ કાયદો યોગ્ય કાનૂની સ્થિતિ જાહેર કરતો હોવો જોઈએ. અત્યંત આદર સાથે, અમે એ પણ ઉમેરી શકીએ છીએ કે તે કલમ ૧૪૯ ની ભાષા અને તેના સંદર્ભને ધ્યાનમાં રાખીને કાયદાના અર્થઘટનના સ્થાયી સિદ્ધાંતો સાથે સુસંગત છે.

૧૫. કોડ ઓફ સિવિલ પ્રોસિજરના પ્રકરણ ૧૭ [ત્યારબાદ "સીઆરપીસી" તરીકે

સંદર્ભિત] ફોજદારી કેસમાં "આરોપો" સાથે સંબંધિત છે. કલમ ૨૧૧ થી ૨૩૩ એ વિગતો સાથે વ્યવહાર કરે છે, જેનો સમાવેશ ફોજદારી સુનાવણીમાં આરોપમાં કરવો જરૂરી છે. આ જોગવાઈઓ એક ન્યાયી પ્રક્રિયા સુનિશ્ચિત કરવા માટે બનાવવામાં આવી છે, જેના દ્વારા ગુનાના આરોપી વ્યક્તિ પર કેસ ચલાવવો જોઈએ–ભારતના બંધારણની કલમ ૨૧ના આદેશની જરૂરિયાતનું પાલન કરતી પ્રક્રિયા. આરોપીઓને કાયદાકીય રીતે એ જાણવાનો અધિકાર છે કે તેમના પર કયા આરોપ હેઠળ કેસ ચલાવવામાં આવે છે. આ અદાલતે એશર સિંહ વિરુદ્ધ આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્યમાં નીચે મુજબ ચુકાદો આપ્યો હતોઃ (૪ (૨૦૦૪) ૧૧ એસ. સી. સી. ૫૮૫, ફકરો ૨૦)

> "પ્રારંભિક તબક્કે તેની પ્રકૃતિને જાણવા માટે હકદાર હોય તેવા વ્યક્તિ વિરુદ્ધ કરવામાં આવેલા ચોક્કસ આરોપનું તે ચોક્કસ સૂત્ર છે. આરોપ એ અમૂર્તમાં આપવામાં આવેલ આરોપ અથવા માહિતી નથી, પરંતુ દંડાત્મક કાયદાના ઉલ્લંઘન અથવા તેને આદેશ આપવાના ઉલ્લંઘનમાં પ્રતિબદ્ધ અથવા અવગણવામાં આવેલા કૃત્યના સંદર્ભમાં વ્યક્તિ સામે કરવામાં આવેલ આરોપ છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, તે તેના દ્વારા કરવામાં આવેલ કથિત ગુનાના સંદર્ભમાં વ્યક્તિ સામે કરવામાં આવેલો આરોપ છે. આઈ. પી. સી. ની કલમ ૨૨૪ માં ઉપયોગમાં લેવાતા કથિત ગુના માટે વ્યક્તિને ઉશ્કેરવામાં આવે છે તે શબ્દના લોકપ્રિય અર્થથી અલગ તપાસ પછી આરોપ ઘડવામાં આવે છે.

૧૬. જે કેસમાં ત્રણ વ્યક્તિઓનું મૃત્યુ થયું હોય તે કેસમાં, દરેક મૃતકના સંબંધમાં ચોક્કસપણે દર્શાવેલ આરોપી સામે ત્રણ આરોપો પર કલમ ૩૦૨ હેઠળ આરોપ ઘડવામાં આવ્યો હોવો જોઈએ. દલીલ ખાતર એમ ધારીએ કે તમામ ૧૭ વ્યક્તિઓ પર ત્રણ મૃતકોમાંથી દરેકના મૃત્યુનો આરોપ છે, તો દરેક મૃતકના સંદર્ભમાં અલગ અલગ આરોપો ઘડવા જોઈએ. તે પણ જરૂરી છે કે અદાલતે દર્શાવેલ મૃતકના મૃત્યુ માટે આઈપીસીની કલમ હેઠળ આરોપીના અપરાધ અંગે ચોક્કસ તારણ નોંધવું

જોઈએ.. જો ત્રણ અલગ–અલગ મૃતકોના મૃત્યુનું કારણ બનવા બદલ અલગ–અલગ આરોપીઓ સામે કાર્યવાહી કરવામાં આવે, તો તે સ્પષ્ટ કરવા માટે અલગ–અલગ આરોપો ઘડવા જોઈએ કે કયા આરોપીઓ પર ત્રણ અલગ–અલગ મૃતકોમાંથી એકના મૃત્યુનું કારણ બનવાના ગુના માટે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે. આરોપો પણ સ્પષ્ટ રીતે સાબિત થવા જોઈએ કે કયા આરોપી પર કલમ ૩૦ હેઠળ ગુના માટે આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે અથવા ત્રણ મૃતકોમાંથી એક અથવા વધુના મૃત્યુનું કારણ બનવા માટે આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ હેઠળ કયા આરોપી પરોક્ષ રીતે જવાબદાર છે. અલબત્ત, કલમ ૩૦૨ આઈપીસી હેઠળ કલમ ૧૪૯ આઈપીસી સાથે વાંચવામાં આવેલા ગુના માટે કોઈ પણ આરોપી આખરે દોષિત ઠર્યો નથી..

૧૭. કલમ ૧૪૭ અને ૧૪૮ હેઠળ આવરી લેવામાં આવેલા ગુનાઓની વ્યાખ્યા મુજબ, વ્યક્તિ પર આ બંને ગુનાઓ સાથે એકસાથે આરોપ લગાવી શકાય નહીં. કોઈ વ્યક્તિ કલમ ૧૪૭ અથવા કલમ ૧૪૮ હેઠળ સજાપાત્ર અપરાધ માટે જ દોષિત ગણી શકાય..

૧૮. આ અદાલતે દલબીર સિંહ વિરુદ્ધ યુ. પી. રાજ્ય [(૨૦૦૪) ૫ એસ. સી. સી. ૩૩૪] ના કેસમાં ખામીયુક્ત આરોપો ઘડવા અથવા આરોપોમાં ચૂક કરવાના કાયદાકીય પરિણામોની વિચારણા કરી હતી અને આ અદાલતે નીચે મુજબ ચુકાદો આપ્યો હતોઃ

> "સંહિતાની કલમ ૪૬૪ આરોપ ન ઘડવા, અથવા આરોપની ગેરહાજરી અથવા આરોપમાં ભૂલ સાથે વ્યવહાર કરે છે. .આ કલમની પેટા કલમ (૧) એ જોગવાઈ કરે છે કે સક્ષમ અધિકારક્ષેત્રની અદાલત દ્વારા કોઈ પણ તારણ, સજા અથવા આદેશ માત્ર એ આધાર પર અમાન્ય ગણાશે નહીં કે કોઈ આરોપ ઘડવામાં આવ્યો ન હતો અથવા આરોપમાં કોઈ ભૂલ, ચૂક અથવા અનિયમિતતાના આધારે આરોપોનો કોઈ ખોટો જવાબ સહિત, સિવાય કે, અપીલ, પુષ્ટિ અથવા પુનરાવર્તનની

અદાલતના અભિપ્રાયમાં, ન્યાયની નિષ્ફળતા હકીકતમાં તેના દ્વારા કરવામાં આવી હોય."

ઉપરોક્તમાંથી એ સ્પષ્ટ છે કે ભૂલભરેલું અથવા અનિયમિત અથવા ચોક્કસ આરોપની ગેરહાજરી પણ અદાલત દ્વારા નોંધાયેલી દોષિતતાને અમાન્ય બનાવશે નહીં, સિવાય કે અપીલ અદાલત એવા નિષ્કર્ષ પર આવે કે ન્યાયની નિષ્ફળતા હકીકતમાં તેના કારણે થઈ છે.

૧૯. એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં 'ગેરકાયદેસર સભા' ની રચના કરનારા મોટી સંખ્યામાં આરોપીઓએ એક અથવા વધુ વ્યક્તિઓ પર હુમલો કર્યો હોય અને તેમની હત્યા કરી હોય, તે જરૂરી નથી કે દરેક આરોપીએ જીવલેણ ઈજાઓ અથવા કોઈ ઈજા પહોંચાડી હોય. જો નોંધ પરના પુરાવા ન્યાયી ઠેરવે તો યોગ્ય કિસ્સાઓમાં જીવલેણ ઈજાઓ પહોંચાડવાનો આરોપ ન હોવા છતાં, આવા ગેરકાયદેસર સંમેલનોના સભ્યોને પરોક્ષ જવાબદારીના આધારે સજા આપવા માટે આવા કિસ્સાઓમાં કલમ ૧૪૯ નો ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે. આવી 'ગેરકાયદેસર સભા' માં આરોપીની માત્ર હાજરી તેને હુમલાની પીડિતાના મૃત્યુનું કારણ બનવા માટે આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ હેઠળ પરોક્ષ રીતે જવાબદાર ઠેરવવા માટે પૂરતી છે, જો કે આરોપીઓને કહેવામાં આવે કે તેઓએ આરોપનો સામનો કરવો પડશે, જે તેમને આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ હેઠળ પરોક્ષ રીતે જવાબદાર બનાવે છે. કલમ ૧૪૯ ને યોગ્ય રીતે લાગુ કરવામાં અને લાગુ કરવામાં નિંષ્ફળતા અપરાધીઓની મોટી સ ખ્યામાં ગુનાથી છૂટકારો મેળવવામાં મદદ કરે છે..

૨૦. બાલા સીતારમૈયા વિરુદ્ધ પેરિકે એસ. રાવ ૭ [(૨૦૦૪) ૪ એસસીસી પપ૭, ફકરો ૮] માં આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે:

"૮. કમનસીબે, સત્ર ન્યાયાધીશે આરોપી વ્યક્તિઓ સામે આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચવામાં આવતી આઈ. પી. સી. ની કલમ

૩૦૭ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુના માટે આરોપ નક્કી કર્યો ન હતો. એ નોંધવું પણ અગત્યનું છે કે આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચવામાં આવતી આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૦૨ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુનાના ઘટકોને લાવવા માટે સંબંધિત ફરિયાદી પક્ષના આક્ષેપો પણ સત્ર ન્યાયાધીશ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા આરોપમાં સામેલ કરવામાં આવ્યા ન હતા. આરોપીઓને કહેવામાં આવ્યું ન હતું કે તેમને ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યો હોવાના આરોપોનો સામનો કરવો પડ્યો હતો અને આવી સભાનો સમાન ઉદ્દેશ્ય મૃતકની હત્યા કરવાનો હતો અને તે સામાન્ય વસ્તુની હત્યાને આગળ વધારવામાં આવી હતી અને તેથી તેમની રચનાત્મક જવાબદારી હતી અને આમ તેઓએ આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચવામાં આવતી આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૦૨ હેઠળ શિક્ષાપાત્ર ગુનો કર્યો હતો. અલબત્ત કલમ ૧૪૯ નો ઉલ્લેખ કરવાની માત્ર ભૂલને અનિયમિતતા તરીકે ગણી શકાય, પરંતુ તેમના દ્વારા કરવામાં આવેલા ગુનાની પ્રકૃતિનો ઉલ્લેખ કરવામાં નિષ્ફળતાને માત્ર ૧૨ અનિયમિતતા ન કહી શકાય. જો સુનાવણીના તબક્કે આ ભૂલની નોંધ લેવામાં આવી હોત, તો સત્ર ન્યાયાધીશ ચુકાદો આપતા પહેલા કોઈપણ સમયે આરોપને સુધારી શક્યા હોત. વર્તમાન કેસમાં, આરોપીઓને કલમ ૩૦૪ હેઠળ સજાપાત્ર આરોપનો સામનો કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું હતું અને આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચવામાં આવતી આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૦૨ હેઠળ કોઈ આરોપ ન હતો. તેથી, આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૨૬ હેઠળ આરોપીઓની દોષિતતાને ઉલટાવી શકાય નહીં અને આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૦૨/૧૪૯ હેઠળ સજાપાત્ર ગુના માટે દોષિત ઠેરવવાનું શક્ય નથી કારણ કે આવા ગુના માટે તેમની સામે કોઈ આરોપ ઘડવામાં આવ્યો ન હતો."

૨૧. જ્યારે મોટી સંખ્યામાં લોકો ભેગા થાય છે અને ગુનો કરે છે, ત્યારે શક્ય છે કે સભાના કેટલાક સભ્યો જ નિર્ણાયક કાર્ય કરે જે વ્યવહારને ગુનો બનાવે છે અને બાકીના સભ્યો તે 'નિર્ણાયક કાર્ય' માં ભાગ લેતા નથી, ઉદાહરણ તરીકે હત્યાના કિસ્સામાં, જીવલેણ ઈજા પહોંચાડવી. તે પરિસ્થિતિઓમાં, સભાએ ગુના માટે પરોક્ષ જવાબદારીની વિભાવનાને સેવામાં દબાવવા માટે કાયદાકીય નીતિની બાબત તરીકે યોગ્ય માન્યું.[ રામ ગોપ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, એઆઈઆર ૧૯૬૯ એસસી ૬૮૯ ફકરો ૫:

> "... જ્યારે મોટી સંખ્યામાં વ્યક્તિઓ દ્વારા પીડિત પર સંયુક્ત હુમલો કરવામાં આવે છે ત્યારે દરેક ગુનેગાર દ્વારા ભજવવામાં આવેલી વાસ્તવિક ભૂમિકા નક્કી કરવી ઘણીવાર મુશ્કેલ હોય છે. પરંતુ તે કારણે સામાન્ય હેતુની કાર્યવાહીમાં ગેરકાયદેસર સભાના સભ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલા ગુના માટે અથવા સામાન્ય હેતુની કાર્યવાહીમાં કરવામાં આવે તેવી શક્યતા હોવાનું જાણીતું હતું તે ગુના માટે, સભ્યો હોવાનું સાબિત થયેલી વ્યક્તિઓ તે અધિનિયમ કરવાથી ઉદ્ભવતા પરિણામોથી છટકી શકતા નથી જે એક ગુના સમાન છે."]

આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ આવી જ એક જોગવાઈ છે. સમાજની સુલેહ–શાંતિ જાળવવા અને ગેરકાનૂની સભાના સભ્યો તરીકેની તેમની પ્રવૃત્તિ મર્યાદિત હોવાના આધારે દોષમુક્તિનો દાવો કરતા ખોટા કૃત્યોને રોકવા (જેઓ ગુનાઓ આચરવામાં સક્રિયપણે સહયોગ કરે છે અથવા મદદ કરે છે) માટે વિશાળ જાહેર હિતમાં આ એક જોગવાઈ છે.

આવા જૂથના કેટલાક સભ્યો આવા જૂથના કેટલાક અન્ય સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવેલા કેટલાક ગુનાઓ માટે પરોક્ષ રીતે જવાબદાર છે કે કેમ તેની તપાસ કરવા માટે ફરિયાદી પક્ષ અને/અથવા અદાલતની જવાબદારી (જેમ કે એક કેસમાં જ્યાં મોટી સંખ્યામાં લોકો (૫ કે તેથી વધુ) પર સામૂહિક રીતે વિવિધ ગુનાઓ કરવાનો આરોપ મૂકવામાં આવે છે અને તેમની સામે કાર્યવાહી કરવામાં આવે છે)

વિશ્લેષણની જરૂર છે.આવા વિશ્લેષણમાં બે ઘટકો છે –

(૧) કલમ ૧૪૯ હેઠળ બનાવવામાં આવેલ વ્યાપ અને પરોક્ષ જવાબદારી; અને

(૨) આરોપીને ગુના માટે જવાબદાર ઠેરવવા માટે જે તથ્યો સાબિત કરવા જરૂરી છે.

૨૨. કલમ ૧૪૯ આઈ. પી. સી. ના સાચા અવકાશ અને વ્યાપને સમજવા માટે આઈ. પી. સી. ના પ્રકરણ ૮। (કલમ ૧૪૧ થી ૧૬૦) ની યોજનાની તપાસ કરવી જરૂરી છે જેનું શીર્ષક છે "જાહેર શાંતિનો ભંગ કરતા ગુનાઓ". કલમ ૧૪૧ થી ૧૫૮ પ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓના જૂથ દ્વારા સામૂહિક રીતે કરવામાં આવેલા ગુનાઓ સાથે સંબંધિત છે.

૨૩. આઇપીસીની કલમ ૧૪૧ પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓની સભાને ત્યારે 'ગેરકાયદેસર સભા' તરીકે જાહેર કરે છે જયારે આવી સભાનો સમાન ઉદ્દેશ્ય ઉપરોક્ત વિભાગમાં સૂચિત પાંચ ઉદ્દેશ્યોમાંથી કોઈપણ એકને પ્રાપ્ત કરવાનો હોય..[જુઓ યશવંત અને અન્ય વિરુદ્ધ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, (૧૯૭૨) ૩ એસ. સી. સી. ૬૩૯] કોઈ પણ ગુનો કરવાનો એક ઉદ્દેશ છે. [કલમ ૪૦ "ગુનો".– આ કલમની કલમ ૨ અને ૩માં ઉલ્લેખિત પ્રકરણો અને કલમો સિવાય, "અપરાધ" શબ્દ આ સંહિતા દ્વારા શિક્ષાપાત્ર વસ્તુને સૂચવે છે.]

> “કલમ ૧૪૧, કલમ ત્રીજી "અથવા અન્ય ગુના" હેઠળ આવતા શબ્દોનો અર્થ માત્ર અતિક્રમણ અથવા તોફાનના નાના ગુનાઓ સુધી મર્યાદિત ન હોઈ શકે.આ શબ્દો ભારતીય પેનલ કોડ અથવા અન્ય કોઈ કાયદાની કોઈપણ જોગવાઈઓ હેઠળ આવતા તમામ ગુનાઓને આવરી લે છે.” [મંગા ઉર્ફે માનસિંહ વિ. ઉત્તરાખંડ રાજ્ય (૨૦૧૩) ૭ એસસીઆર ૬૨૯]

આવા કાયદેસર રીતે અસ્વીકાર્ય હેતુ સાથે માત્ર ૫ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓની સભા જ આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૩ હેઠળ સજાપાત્ર ગેરકાયદેસર સભાના ગુનાની રચના કરે છે. કલમ ૧૪૩ હેઠળ સજા પામવા માટે આવી સભા દ્વારા કોઈ ખુલ્લું કૃત્ય કરવું જરૂરી નથી.[દલીપ સિંહ અને અન્ય જુઓ. વિ. પંજાબ રાજ્ય, એઆઈઆર ૧૯૫૩ એસસી ૩૬૪.]

૨૪. જો ગેરકાયદેસર સભા અથવા તેના કોઈ સભ્ય દ્વારા આવી સભાના સમાન ઉદ્દેશ્યની કાર્યવાહીમાં બળ અથવા હિંસાનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તો આવી સભાના દરેક સભ્યને કલમ ૧૪૭ હેઠળ બે વર્ષની કેદની સજાને પાત્ર રમખાણોના ગુના માટે કલમ ૧૪૬ હેઠળ દોષિત જાહેર કરવામાં આવે છે. કલમ ૧૪૬ હેઠળ રમખાણોના ગુનાની રચના કરવા માટે, બળ અથવા હિંસાનો ઉપયોગ સમાન ઉદ્દેશ્યની સિદ્ધિમાં પરિણમે તે જરૂરી નથી. [જુઓ સુંદર સિંહ વિરુદ્ધ રાજ્ય, એ. આઈ. આર. ૧૯૫૫ બધા ૨૩૨ (એફ. બી.)] બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, બળજબરી અથવા હિંસાનો ઉપયોગ કલમ ૧૪૧ હેઠળ ગણવામાં આવેલા પાંચ સમાન ઉદ્દેશોમાંથી કોઈ એકના ગુનામાં અથવા સિદ્ધિમાં પરિણમે તે જરૂરી નથી.

૨૫. કલમ ૧૪૮ જાહેર કરે છે કે ઘાતક શસ્ત્રોથી સજ્જ રમખાણો એ એક અલગ ગુનો છે જેમાં લાંબા સમય માટે કેદની સજા (ત્રણ વર્ષ) આપવામાં આવી શકે છે..૧૪૬ અને ૧૪૮ હેઠળના ગુનાઓ વચ્ચે તફાવત છે. કલમ ૧૪૬ હેઠળ ગુનો રચવા માટે, 'ગેરકાયદેસર સભા' ના સભ્યોએ શસ્ત્રો રાખવાની જરૂર નથી. પરંતુ કલમ ૧૪૮ હેઠળ ગુનો રચવા માટે, વ્યક્તિ ગેરકાયદેસર સભાના સભ્ય હોવા જોઈએ, આવી સભા પણ કલમ ૧૪૬ હેઠળ રમખાણોના ગુના માટે દોષિત છે અને કલમ ૧૪૮ હેઠળ ગુનાનો આરોપ લગાવનાર વ્યક્તિ પણ ઘાતક હથિયારથી સજ્જ હોવી જોઈએ. [જુઓ સાબીર વિ. રાણી મહારાણી, (૧૮૯૪) આઈએલઆર ૨૨ કેલ ૨૭૬; ઈન રી ચોઈટાનો રાંટો એન્ડ અદર્સ, એ. આઈ. આર ૧૯૧૬ મેડ ૭૮૮]

૨૬. કલમ ૧૪૯, નીચે મુજબની બે આકસ્મિક પરિસ્થિતિઓમાં પરોક્ષ જવાબદારીની દરખાસ્ત કરે છે [શંભુ નાથ સિંહ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય, એઆઈઆર ૧૯૬૦ એસસી ૭૨૫ જુઓ.]

(૧) જો ગેરકાયદેસર સભાના સભ્ય તે સભાના સમાન ઉદ્દેશ્યની કાર્યવાહીમાં ગુનો કરે છે, તો આવી ગેરકાયદેસર સભાના દરેક સભ્ય ગેરકાયદેસર સભાના અન્ય સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવેલા ગુના માટે દોષિત છે અને

(૨) એવા કિસ્સાઓમાં પણ કે જ્યાં ગેરકાયદેસર સભાના તમામ સભ્યો કોઈ ચોક્કસ ગુનો કરવા માટે સમાન સામાન્ય હેતુ ધરાવતા ન હોય, જો તેઓ એ હકીકતથી વાકેફ હોય કે સભાના અન્ય કેટલાક સભ્યો સામાન્ય હેતુની કાર્યવાહીમાં તે ચોક્કસ ગુનો કરે તેવી શક્યતા છે. આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ નો અવકાશ આ અદાલત દ્વારા મસાલતી [મસાલતી વિરુદ્ધ યુ. પી. રાજ્ય, એ. આઈ. આર. ૧૯૬૫ એસ. સી. ૨૦૨] માં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો હતો.

> "આવા કિસ્સામાં નક્કી કરવા માટેનો નિર્ણાયક પ્રશ્ન એ છે કે શું સભામાં પાંચ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થતો હતો અને શું ઉપરોક્ત વ્યક્તિઓએ કલમ ૧૪૧ દ્વારા નિર્દિષ્ટ એક અથવા વધુ સમાન હેતુઓ ધરાવતા હતા. આ પ્રશ્ન નક્કી કરતી વખતે, એ વિચારવું સુસંગત બને છે કે શું સભામાં અમુક એવા વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થતો હતો કે જેઓ માત્ર નિષ્ક્રિય સાક્ષી હતા અને સભાનો સમાન ઉદ્દેશ્ય હાંસલ કરવાના ઈરાદા વિના નિષ્ક્રિય જિજ્ઞાસા માટે સભામાં જોડાયા હતા. .તે તે સંદર્ભમાં છે કે બલાદીનના કિસ્સામાં આ અદાલત દ્વારા કરવામાં આવેલા અવલોકનો મહત્વ ધરાવે છે; અન્યથા, કાયદામાં, એવું કહેવું યોગ્ય રહેશે નહીં કે કોઈ વ્યક્તિને ગેરકાયદેસર સભાના સભ્ય તરીકે ગણવામાં આવે તે પહેલાં, તે દર્શાવવું આવશ્યક છે કે તેણે કોઈ ગેરકાયદેસર કૃત્ય કર્યું હતું અથવા સભાના સમાન ઉદ્દેશ્યના અનુસરણમાં કોઈ ગેરકાયદેસર ભૂલ માટે દોષિત હતો. વાસ્તવમાં,

કલમ ૧૪૯ એ સ્પષ્ટ કરે છે કે જો તે સભાના સમાન ઉદ્દેશ્ય હાંસલ કરવામાં ગેરકાનૂની સભાના કોઈપણ સભ્ય દ્વારા ગુનો કરવામાં આવ્યો હોય, અથવા સભાના સભ્યો તે ઉદ્દેશ્ય હાંસલ કરવા માટે ગુનો આચરવામાં આવશે તેવી શક્યતા જાણતા હોય, તો દરેક વ્યક્તિ, તે ગુનો કરતી વખતે જો સભાનો સભ્ય છે, તે એ ગુનામાં દોષી છે અને અને તે ભારપૂર્વક એ સિદ્ધાંતને દર્શાવે છે કે કલમ ૧૪૯ દ્વારા નિર્ધારિત સજા એક અર્થમાં વિકરાળ છે અને હંમેશા તે આધારે આગળ વધતી નથી કે ગુનો ખરેખર ગેરકાનૂની સભાના દરેક સભ્ય દ્વારા કરવામાં આવ્યો છે.."

૨૭. ઉપરોક્તમાંથી જોઈ શકાય છે કે કલમ ૧૪૧,૧૪૬ અને ૧૪૮ અલગ ગુનાઓ બનાવે છે.કલમ ૧૪૯ માત્ર પરોક્ષ જવાબદારી બનાવે છે.જો કે, કલમ ૧૪૬,૧૪૮ અને ૧૪૯માં પ્રત્યાવર્તી જવાબદારીના સિદ્ધાંત પર આધારિત કેટલીક કાયદાકીય ઘોષણાઓ છે.આ સિદ્ધાંત નાગરિક કાયદામાં ખાસ કરીને અપકૃત્યોની શાખામાં જાણીતો છે, પરંતુ જ્યારે સ્પષ્ટ કાયદાકીય આદેશ હોય ત્યારે જ ફોજદારી કાયદામાં તેને ખૂબ જ ઓછા પ્રમાણમાં લાગુ કરવામાં આવે છે. કોઈપણ એક જોગવાઈ હેઠળ સજા માટે જવાબદાર બનવા માટે, **મૂળભૂત જરૂરિયાત કલમ ૧૪૧ હેઠળ વ્યાખ્યાયિત ગેરકાયદેસર સંમેલનનું અસ્તિત્વ છે જે કલમ ૧૪૩ આઈ. પી. સી. હેઠળ શિક્ષાપાત્ર છે.**

૨૮. કલમ ૧૪૧ પરથી જોઈ શકાય છે તેમ ગેરકાયદેસર મેળાવડાની વિભાવનામાં બે ઘટકો છે;

(૧) સભામાં ઓછામાં ઓછી પાંચ વ્યક્તિઓ હોવી જોઈએ; અને

(૨) ગુનો કરવા અથવા તેમાં દર્શાવેલ ઉદ્દેશોમાંથી કોઈ એકને પ્રાપ્ત કરવા માટે તેમનો એક સમાન ઉદ્દેશ્ય હોવો જોઈએ.

૨૯. નિષ્કર્ષ નોંધવા માટે, કે વ્યક્તિ

(૧) કલમ ૧૪૩,૧૪૬ અથવા ૧૪૮ હેઠળના કોઈપણ ગુના માટે દોષિત છે અથવા

(૨) અન્ય કોઈ ગુના માટે કલમ ૧૪૯ હેઠળ પરોક્ષ રીતે જવાબદાર છે, પહેલા તે સાબિત કરવું આવશ્યક છે કે આવી વ્યક્તિ પ વ્યક્તિઓમાંથી દરેકની ઓળખ સાબિત થાય છે કે નહીં તે હકીકતને ધ્યાનમાં લીધા વિના ઓછામાં ઓછી પાંચ વ્યક્તિઓની બનેલી 'ગેરકાયદેસર સભા' નો સભ્ય છે.

જો તે હકીકત સાબિત થાય છે, તો તપાસનું આગળનું પગલું એ છે કે શું ગેરકાયદેસર ગેરકાયદેસર સભાનો સમાન ઉદ્દેશ્ય આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૧ હેઠળ નિર્દિષ્ટ પ ગણના કરાયેલા ઉદ્દેશોમાંથી એક છે કે કેમ.

૩૦. સભાનો સમાન ઉદ્દેશ્ય સામાન્ય રીતે દરેક કેસના સંજોગો જેમ કે સભાના મેળાવડાનો સમય અને સ્થળ પરથી એકત્રિત કરવાનો હોય છે, વ્યક્તિગત સભ્યોના વર્તનથી અલગ મેળાવડાનું વર્તન સમાન ઉદ્દેશ્યનું સૂચક હોય છે. અમારા મતે, સભાના આવા વ્યક્તિગત સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવેલા સ્પષ્ટ કાર્યોના આધારે જ સભાના સમાન ઉદ્દેશ્યનું મૂલ્યાંકન કરવું અસ્વીકાર્ય છે. ઉદાહરણ તરીકે, જો પાંચથી વધુ લોકો ભેગા થાય છે અને ઘાતક હથિયારોથી અન્ય વ્યક્તિ પર હુમલો કરે છે, જે આખરે પીડિતના મૃત્યુમાં પરિણમે, તો માત્ર એ આધાર પર કે આવા સભ્યો દ્વારા કરવામાં આવેલી ઈજાઓ પ્રમાણમાં ઓછી ગંભીર અને બિન–જીવલેણ છે, એવા નિષ્કર્ષ પર આવવું ખોટું છે કે આવી સભાના એક અથવા કેટલાક સભ્યોએ જીવલેણ ઈજાઓ પહોંચાડનારાઓ સાથે સમાન હેતુ ધરાવતા નથી (તબીબી પુરાવા દ્વારા સાબિત થાય છે)..

૩૧. કલમ ૧૪૯ હેઠળ ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યો પર જવાબદારી લાદવા માટે, તે જરૂરી નથી કે ગેરકાયદેસર સભાના દરેક સભ્યએ સભાના સમાન ઉદ્દેશ્યની કાર્યવાહીમાં ગુનો કરવો જોઈએ. સભાના સભ્યો દ્વારા આવા ગુના થવાની

સંભાવનાનું માત્ર જ્ઞાન પૂરતું છે. ઉદાહરણ તરીકે, જો એકે ૪૭ રાઇફલ્સ ધરાવતા પાંચ કે તેથી વધુ સભ્યો સામૂહિક રીતે પીડિત પર હુમલો કરે છે અને તેને ગોળી મારીને મોતને ઘાટ ઉતારે છે, તો સભાના એક કે બે સભ્યોએ હકીકતમાં તેમના હથિયારો ચલાવ્યા ન હતા તેનો અર્થ એ નથી કે તેમને હત્યાનો ગુનો થવાની સંભાવના વિશે જાણકારી ન હતી.

૩૨. સામાન્ય હેતુની ઓળખ માટે અનિવાર્યપણે ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યોની માનસિક સ્થિતિનું મૂલ્યાંકન જરૂરી છે. આવી માનસિક સ્થિતિનો પુરાવો સામાન્ય રીતે અનુમાનિત તર્ક દ્વારા સ્થાપિત થાય છે. જો મોટી સંખ્યામાં લોકો કુહાડીઓ અને હથિયારો જેવા ઘાતક હથિયારો સાથે રાત્રે જાહેર સ્થળે ભેગા થાય અને અન્ય વ્યક્તિ અથવા વ્યક્તિઓના જૂથ પર હુમલો કરે, તો હુમલો કરનાર જૂથના કોઈપણ સભ્યને ખબર ન હોય કે હત્યા સંભવિત પરિણામ હશે તો તે બુદ્ધિમાં મૂર્ખ બનવું પડશે.

૩૩. સત્ર અદાલતે કથિત રીતે 'મુદ્દાઓ' ની રચના કરી હતી–જે દાવાના ચુકાદાના ઘટકોમાંના એક તરીકે સિવિલ પ્રોસિજર કોડ હેઠળ વૈધાનિક રીતે ફરજિયાત પ્રથા છે. પરંતુ, અમને જાણ કરવામાં આવે છે કે ગુજરાત રાજ્યમાં ફોજદારી કેસની સુનાવણીમાં પણ "મુદ્દાઓ" ઘડવાની પ્રથા પ્રચલિત છે. જો કે, દેખીતી રીતે 'મુદ્દાઓ' એ ' આરોપ' નથી. સુનાવણી શરૂ થાય તે પહેલાં તેમને ફસાવવામાં આવતા નથી. ચુકાદો આપતી વખતે જ તેમની 'ઓળખ' થાય છે.

૩૪. સત્ર ન્યાયાધીશ દ્વારા ઘડવામાં આવેલ ઇશ્યૂ Nos.૨ અને ૪ ગેરકાયદેસર રીતે ભેગા થવાના ગુના, રમખાણો અને આઈ. પી. સી. હેઠળ પરોક્ષ જવાબદારીના સંદર્ભમાં છે. અંક નંબર ૨ અને ૪ નીચે પ્રમાણે વાંચે છેઃ

"(૨) શું ફરિયાદી પક્ષે સાબિત કર્યું છે કે, આરોપી અને ફરિયાદી પક્ષના વ્યક્તિઓ નાના અંકાડિયા તાલુકા અમરેલીના કડવા અને લેવા પટેલ છે, અને તારીખ ૧૧/૭/૯૨ ના રોજ રાત્રે લગભગ ૨૨:૧૫ વાગ્યે

તેમની વચ્ચે દુશ્મનાવટને કારણે નાના અંકાડિયા ગામના બસ સ્ટેન્ડ પાસે, ભીખાભાઈની દુકાન પાસે જાહેર સ્થળે આ મામલે તમામ આરોપીઓ અને ફરાર આરોપી ચંદુભાઈ વલ્લભભાઈ અને વલ્લભભાઈ ખોડાભાઈ ગેરકાયદેસર રીતે એકઠા થયા હતા અને નાના અંકાડિયા ગામના લેવા પટેલોની હત્યાના સમાન ઈરાદા સાથે હત્યાનો પ્રયાસ કર્યો હતો, અને તે સમયે અને સ્થળ પર, આ તમામ આરોપીઓ અને ફરાર આરોપીઓએ તેમના સમાન હેતુને પ્રાપ્ત કરવાના ઈરાદાથી રમખાણો કર્યા હતા અને કલમ ૧૪૩,૧૪૭ હેઠળ દંડનીય ફોજદારી ગુના કર્યા હતા?

(૪) શું ફરિયાદી પક્ષ એ સાબિત કરવામાં સક્ષમ છે કે, આરોપીઓએ તેમની ગેરકાયદેસર સભાના સમાન ઉદ્દેશ્યને હાંસલ કરવા માટે, તેમના દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા હથિયારોનો ઉપયોગ કર્યો હતો અને છગનભાઈ પ્રેમજીભાઈ પટેલ, મધુભાઈ મોહનભાઈ પટેલ અને પ્રાગજીભાઈ પર્વતભાઈ પટેલ પર હુમલો કર્યો હતો અને તેમના પર ગોળીબાર કર્યો હતો અને અને આવા કૃત્ય દ્વારા તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા કે તે ચોક્કસપણે મૃત્યુમાં પરિણમશે અને આમ છતાં ઈરાદાપૂર્વક અને હત્યાના ઈરાદા સાથે, તેઓએ ગંભીર ઈજાઓ પહોંચાડી, અને ત્રણેય વ્યક્તિઓ પર હુમલો અને હત્યા કરવામાં આવી, આ કૃત્ય આરોપી નં. ૨,૪,૫ અને ૯ એ લાકડી વડે અને આરોપી નં.૧૦, ૧૨ એ તલવાર વડે તથા આરોપી નં.૧, ૩ અને ૬એ ધારિયા વડે આચરેલ, અને ત્રણેય મૃતકોને ઈજાઓ અને હત્યા કરવામાં આવી હતી અને આ રીતે આરોપીઓએ આઈપીસીની કલમ ૩૦૨, ૧૪૯ અને ૧૧૪ હેઠળ સજાપાત્ર ફોજદારી ગુનો કર્યો છે"..

૩૫. ઈશ્યુ નંબર ૨ ગેરકાયદેસર રીતે ભેગા થવાના અને રમખાણોના ગુનાઓના સંદર્ભમાં ફરાર આરોપીઓ (ત્યારબાદ સત્ર કેસ નંબર ૫૮ માં

સુનાવણી માટે મૂકવામાં આવ્યા) સાથે તમામ આરોપીઓનો સંદર્ભ આપે છે.ઇશ્યૂ નંબર ૪ આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૯ સાથે વાંચી શકાય તેવી કલમ ૩૦ હેઠળ ગુનાઓના સંદર્ભમાં "તમામ **આરોપી" નો સંદર્ભ** આપતો નથી. પરંતુ ગેરકાયદેસર (દેખીતી રીતે વિદ્વાન ન્યાયાધીશનો અર્થ ગેરકાયદેસર) સભાના સંદર્ભને ધ્યાનમાં રાખીને અમે ધારીએ છીએ કે સત્ર અદાલતનો ઈરાદો ત્રણ પીડિતોના મૃત્યુના સંદર્ભમાં તમામ આરોપીઓની કલમ ૧૪૯ હેઠળ પરોક્ષ જવાબદારીની તપાસ કરવાનો હતો. ફરિયાદી પક્ષે કલમ ૧૪૯ લાગુ કરી હોવાથી, કલમ ૧૪૯ ની મદદથી કયા આરોપીઓને કયા ગુના માટે સજા કરવાની માંગ કરવામાં આવી છે તે સ્પષ્ટ કરીને આરોપો ઘડવા જોઈએ.

૩૬. સત્ર અદાલતના ચુકાદા પરથી આપણે નોંધાયેલા કોઈ સ્પષ્ટ તારણો જોતા નથી

(૧) ગેરકાયદેસર સભાના અસ્તિત્વ અંગે,

(૨) જો તે અસ્તિત્વમાં હોય, તો ગેરકાયદેસર સભામાં કેટલા (સભ્યોની સંખ્યા) હાજર હતા.

એ યાદ રાખવું જોઈએ કે આરોપ એ છે કે તમામ ૧૭ આરોપી ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યો હતા.આઈ. પી. સી. ની કલમ ૧૪૩ હેઠળ ગુનો આચરવાનો આરોપ હોવાનું જણાય છે. વિધાનસભામાં ૧૭ સભ્યો હતા કે ઓછા (સંખ્યા) અને ૧૭ આરોપીઓમાંથી કોણ વિધાનસભામાં (ઓળખ) હાજર હતા તે અંગે કોઈ તારણ નથી.ન તો સભાના સમાન ઉદ્દેશ્ય અંગે કોઈ સ્પષ્ટ તારણ છે.પરિણામે, સત્ર અદાલત દ્વારા કોઈ તારણ નોંધવામાં આવ્યું નથી કે શું કલમ ૧૪૩ હેઠળ સજાપાત્ર ગેરકાયદેસર ગેરકાયદેસર સભાનો ગુનો તમામ અથવા કેટલાક આરોપીઓ દ્વારા કરવામાં આવ્યો હતો કે કેમ.સુનાવણી અદાલતે ૪ આરોપીઓ સામે આઈપીસીની કલમ ૧૪૮ હેઠળ દોષિત ઠેરવ્યો હતો.તાર્કિક રીતે તે અનુસરવું જોઈએ કે સુનાવણી અદાલતનો અભિપ્રાય હતો

કે ત્યાં ગેરકાયદેસર સભા હતી.તેનો અર્થ એ કે હુમલામાં ૫ થી વધુ લોકોએ ભાગ લીધો હતો.આવા કિસ્સામાં દલીલ માટે આરોપી (૪ દોષિતો સિવાયના) ની ઓળખ વ્યાજબી શંકાની બહાર સાબિત થતી નથી એમ ધારીને પણ, કલમ ૧૪૮ હેઠળ ગુના માટે દોષિત ઠરેલા એ૧ અને એ૫ ને સામાન્ય રીતે એ૧૦ અને એ૧૨ (અલબત્ત જો તેઓ આરોપોની અયોગ્ય રચના દ્વારા પૂર્વગ્રહયુક્ત ન હોય તો) સાથે હત્યાના ગુના માટે પરોક્ષ રીતે દોષિત ઠેરવવા જોઈએ.નોંધ ખૂબ જ સ્પષ્ટ નથી કે શું આરોપીઓને કહેવામાં આવ્યું હતું કે તેઓ ગેરકાયદેસર સભાના સભ્યો હોવાના આરોપનો સામનો કરશે, જેનો સમાન ઉદ્દેશ્ય ત્રણ મૃતકોની હત્યા કરવાનો હતો.

૩૭. એ૧૦ અને એ૧૨ની સજાની વાત કરીએ તો, સત્ર અદાલતના ચુકાદામાં માત્ર નિવેદન કે બે આરોપીઓને આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૦૨ હેઠળ સજાપાત્ર ગુના માટે દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા હતા, તે એવા કેસમાં કાયદાની જરૂરિયાતથી ઓછું છે જ્યાં વ્યવહારમાં એકથી વધુ વ્યક્તિનું મૃત્યુ થયું હોય. તે જ રીતે અન્ય બે આરોપીઓ કે જેઓ અગાઉ દર્શાવેલ અન્ય ગુનાઓમાં દોષિત ઠર્યા છે તેઓ જે ગુના માટે દોષિત ઠેરવવામાં આવ્યા છે તેની વિગતો જાણવા માટે હકદાર છે..

૩૮. હવે આપણે ઉચ્ચ અદાલતના ચુકાદાની તપાસ કરીશું.ઉચ્ચ અદાલત આરોપો ઘડવામાં ખામીઓની નોંધ લેવામાં સંપૂર્ણપણે નિષ્ફળ રહી હતી.

ઉચ્ચ અદાલતે ફકરો ૧૯ પર તારણ નોંધ્યું હતું કે ફરિયાદી પક્ષના સાક્ષીઓ વિશ્વાસપાત્ર છે અને તેઓએ આ ઘટનાના સાક્ષી બન્યા હતા.

જોકે, ફકરા ૨૦માં ઉચ્ચ અદાલત નોંધ્યું છે કે દરેક આરોપી દ્વારા ભજવવામાં આવેલી ભૂમિકા, તેમના દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા હથિયારો અંગે પીડબ્લ્યુના પુરાવાઓમાં વિસંગતતાઓ છે, ઉચ્ચ અદાલત એ હકીકતની નોંધ લે છે કે સત્ર અદાલતે શંકાનો લાભ આપીને આરોપીઓને

નિર્દોષ જાહેર કર્યા હતા. અમારા માટે, તે ખૂબ જ સ્પષ્ટ નથી કે શું સત્ર અદાલતે ગેરકાયદેસર સંમેલનમાં આરોપીઓની હાજરી પર શંકા કરી હતી અથવા સત્ર અદાલતે ગેરકાયદેસર સંમેલનની રચના કરવા માટે આરોપીઓની જરૂરી સંખ્યાના પુરાવાના અભાવ માટે અથવા સમાન ઉદ્દેશ્યના પુરાવાના અભાવ માટે 'ગેરકાયદેસર સભા' ના અસ્તિત્વ પર શંકા વ્યક્ત કરી હતી કે જે સંમેલનને ગેરકાયદેસર સંમેલન બનાવે છે (ભલે અદાલતે તારણ કાઢ્યું હોય કે ૫ થી વધુ લોકોએ વ્યવહારમાં ભાગ લીધો હતો). ઉચ્ચ અદાલતે સહેલાઈથી એક નિષ્કર્ષ કાઢ્યો હતો કે સત્ર અદાલતે ગેરકાયદેસર સભાના અસ્તિત્વ અંગેના ફરિયાદી પક્ષના કેસને નકારી કાઢ્યો હતો, અમારા મતે, કલમ ૧૪૯ હેઠળ આરોપીની વિકરાળ જવાબદારીની વિરુદ્ધ ફરિયાદના કેસનું વિશ્લેષણ કરવાની ખૂબ જ અસંતોષકારક રીત છે.

> [ "૨૦.... જો કે, તમામ પીડબ્લ્યુએ ખાસ કરીને તમામ આરોપીઓને સામેલ કર્યા નથી. તેવી જ રીતે, તેમના દ્વારા ભજવવામાં આવેલી ભૂમિકા, તેમના દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલા હથિયારો વગેરે અંગેના તેમના પુરાવાઓમાં કેટલીક વિસંગતતાઓ છે, કે અમારા મતે સ્વાભાવિક છે કારણ કે તમામ આરોપીઓની સંખ્યામાં ૧૭ લોકો અચાનક આવ્યા અને હુમલો કરવાનું શરૂ કર્યું અને તે પણ રાત્રિના સમયે જ્યારે દૃશ્યતા પણ ઓછી હતી.આ જ કારણે સુનાવણી જજે એ–૨, એ–૩, એ–૪, એ–૬, એ–૭, એ–૮, એ–૯, એ–૧૧, એ–૧૩, એ–૧૪ અને એ–૧૫ને શંકાનો લાભ આપીને નિર્દોષ જાહેર કર્યા હતા. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, વિદ્વાન સુનાવણી ન્યાયાધીશે ગેરકાયદેસર સભા**ના કેસને નકારી કાઢ્યો હતો અને આરોપીઓને તેમના વ્યક્તિગત કૃત્ય માટે દોષિત ઠેરવ્યા હતા.નોંધ પરના પુરાવાઓની કાળજીપૂર્વક તપાસ કર્યા પછી, અમારું માનવું** છે કે એ–૨, એ–૪, એ–૯ અને એ–૧૫ની હાજરી સ્થાપિત થઈ નથી, જેમના

પર લાકડીઓ રાખવાનો આરોપ હતો. ફરિયાદીએ તેમના આગળના નિવેદનમાં તેમને સામેલ કર્યા.તેવી જ રીતે અન્ય પીડબ્લ્યુ પણ તેમના અગાઉના નિવેદન સાથે આ આરોપીઓની હાજરી અંગે વિરોધાભાસી છે. તે ઉપરાંત મૃતકના શબપરીક્ષા અહેવાલો તેમજ ઘાયલોના ઈજાના પ્રમાણપત્રોમાં, ઈજાઓ લાકડીઓથી કોઈ સંભવિત ઈજા દર્શાવતી નથી.",

ઉચ્ચ અદાલતે ૪ આરોપીઓ (એ૨, એ૪, એ૯ અને એ૧૫) ના સંદર્ભમાં તારણ નોંધ્યું હતું, જેમના પર ફરિયાદી પક્ષ અનુસાર લાકડીઓ રાખવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ નીચેના ત્રણઆધારો પર તે સાબિત કરવા માટે નોંધ પર કોઈ પુરાવા નથીઃ

(૧) તેમના નામ એફ. આઈ. આર. માં ન જોવા મળે

(૨) ચાર આરોપીઓની હાજરી અંગે વિવિધ તબક્કે પીડબ્લ્યુના પુરાવાઓમાં સુધારો થયો હતો અને

(૩) તબીબી પુરાવાઓ એવી કોઈ ઈજા જાહેર કરતા નથી જે લાકડીઓ દ્વારા માર મારવાને કારણે થઈ હતી.

અમારા મતે, ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા પ્રથમ બે કારણો કાયદેસર રીતે માન્ય છે, જો કે, ત્રીજું કારણ, એટલે કે લાકડીથી થયેલી ઈજાઓની ગેરહાજરી, એ નિષ્કર્ષમાં પરિણમે તે જરૂરી **નથી કે આરોપી** ગેરકાયદેસર સભામાં હાજર ન હતા. પરંતુ આવી ઈજાઓની ગેરહાજરીને એવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં અપ્રસ્તુત વિચારણા ન કહી શકાય કે ચાર આરોપીઓએ ઉપર ઉલ્લેખિત અન્ય બે પરિબળોની પૃષ્ઠભૂમિમાં ગેરકાયદેસર સંમેલનમાં ભાગ લીધો હતો કે કેમ. પરંતુ સત્ર અદાલત દ્વારા શંકાનો લાભ અપાયેલા અન્ય સાત આરોપીઓના સંદર્ભમાં સમાન વિશ્લેષણનો ઉચ્ચ

અદાલતના ચુકાદામાં અભાવ છે.

આ મામલાનું બીજું મહત્વનું પાસું એ છે કે વ્યવહારમાં ઓછામાં ઓછો એક આરોપી (એ–૭) ઘાયલ થયો હોવાનું જણાય છે અને ઉચ્ચ અદાલતના ચુકાદા પરથી એવું લાગે છે કે તે સંબંધમાં એફ. આઈ. આર. દાખલ કરવામાં આવી હતી. ગુનાની તપાસ કરવા માટે નોંધ સાથે ચેડા કરવામાં આવ્યા હોવાની રજૂઆત કરવામાં આવી હતી.

[ વિવાદિત ચુકાદો ફકરો ૬.

" ... છેવટે, શ્રી શેથનાએ રજૂઆત કરી કે વર્તમાન કેસની તપાસ પણ શંકા મુક્ત નથી. તેમના જણાવ્યા અનુસાર, એ–૭ દ્વારા આપવામાં આવેલી એફ. આઈ. આર., જે સમયે પ્રથમ હતી, તેની જે રીતે સારવાર કરવામાં આવી હતી અને જે રીતે તપાસ અધિકારી હોસ્પિટલમાં સ્ટેશન ડાયરી વગેરેમાં કરવામાં આવેલા ભૂંસી નાખવા અંગે પોતાની અજ્ઞાનતા વ્યક્ત કરે છે તે દર્શાવે છે કે આરોપીઓને ખોટી રીતે સામેલ કરવાનો ઇરાદાપૂર્વક પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે."

આ મામલાના આ પાસાને સુનાવણી અદાલત અથવા ઉચ્ચ અદાલત દ્વારા ધ્યાનમાં લેવામાં આવ્યો નથી.હકીકતમાં, સુનાવણી અદાલતના ચુકાદામાં મામલાના આ પાસા સંબંધિત વધુ વિગતો છે પરંતુ કોઈ નિર્ણાયક તારણ નોંધ્યા વિના.

૩૯. પ્રશ્ન એ છે કે શું આ અદાલત નીચેના આધારો પર કેસમાં નિર્દોષ જાહેર કરવાના ચુકાદાને ઉલટાવી દેશે:

(૧) આરોપોનું ઘડતર અત્યંત ભૂલભરેલું છે અને સી. આર. પી. સી. ની જોગવાઈઓ અનુસાર નથી; અથવા

(૨) નીચલી અદાલત આરોપીઓએ કરેલા વિવિધ ગુનાઓના સંદર્ભમાં

યોગ્ય તારણો નોંધવામાં નિષ્ફળ રહી છે; અથવા

(૩) સુનાવણી અદાલત દ્વારા નોંધાયેલા નિર્દોષતાના તારણને ઉલટાવવાનો ઇનકાર કરવાનો પ્રથમ અપીલ અદાલતનો તર્ક ખામીયુક્ત છે?

અમારા મતે, આ પ્રશ્નનો જવાબ નકારાત્મક હોવો જોઈએ.

૪૦. એ૧૬ અને એ૧૭ વિરુદ્ધ સત્ર કેસ નંબર ૫૮/૯૮ માં, સ્વતંત્ર રીતે કોઈ પુરાવા નોંધવામાં આવ્યા ન હતા.બીજી બાજુ, સત્ર કેસ નંબર ૧૧૮/૧૯૯૨ માં નોંધાયેલા પુરાવાને સત્ર કેસ નંબર ૫૮/૧૯૯૮ માં પુરાવા તરીકે ચિહ્નિત કરવામાં આવ્યા હતા. ભારતીય એવિડન્સ એક્ટ, ૧૮૭૨ ભારતીય એવિડન્સ એક્ટની કલમ ૩૩ માં ધ્યાનમાં લેવામાં આવેલી અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓ સિવાય કોઈપણ હકીકતના પુરાવાની આવી રીતને મંજૂરી આપતો નથી.

"**૩૩. પછીની કાર્યવાહીમાં, તેમાં જણાવેલી હકીકતોની સચ્ચાઈને સાબિત કરવા માટે અમુક પુરાવાઓની સુસંગતતા.— ન્યાયિક કાર્યવાહીમાં સાક્ષી દ્વારા** અથવા **તેને લેવા માટે કાયદા દ્વારા અધિકૃત કોઈપણ વ્યક્તિ સમક્ષ** આપવામાં આવેલ પુરાવા, અનુગામી ન્યાયિક કાર્યવાહીમાં અથવા તે જ ન્યાયિક **કાર્યવાહીના પછીના તબક્કામાં, હકીકતોની સચ્ચાઈ સાબિત કરવાના** હેતુથી સુસંગત **છે, જે તે** જણાવે છે કે, જ્યારે સાક્ષી મૃત્યુ પામે છે અથવા મળી શકતો નથી, અથવા પુરાવા આપવામાં અસમર્થ હોય, અથવા પ્રતિકૂળ પક્ષ દ્વારા તેને દૂર રાખવામાં આવે છે, અથવા જો તેની હાજરી વિલંબ અથવા ખર્ચની રકમ વિના મેળવી શકાતી નથી, જે કેસના સંજોગોમાં, અદાલત ગેરવ્યાજબી માને છેઃ

પરંતુ શરત એ છે કે **કાર્યવાહી સમાન પક્ષો અથવા હિતમાં તેમના**

**પ્રતિનિધિઓ વચ્ચે હતી; કે પ્રથમ કાર્યવાહીમાં પ્રતિકૂળ પક્ષને ઊલટતપાસ કરવાનો અધિકાર અને તક હતી;**

કે મુદ્દાના પ્રશ્નો નોંધપાત્ર રીતે પ્રથમ કાર્યવાહીમાં બીજા કાર્યવાહીમાં સમાન હતા.

સમજૂતી.— ફોજદારી સુનાવણી અથવા તપાસને આ કલમના અર્થમાં ફરિયાદી અને આરોપી વચ્ચેની કાર્યવાહી માનવામાં આવશે."

૪૧. સત્ર અદાલત દ્વારા અપનાવવામાં આવેલી પ્રક્રિયાને સમર્થન આપવા માટે નોંધ પર કોઈ વિગતો નથી. તે એક જ આધાર પર, સત્ર કેસ નંબર ૫૮/૯૮ ની સમગ્ર સુનાવણી દૂષિત છે અને કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયાઓ અનુસાર નથી.તે એક અલગ બાબત છે કે સત્ર કેસ નંબર ૫૮/૯૮ માં સુનાવણી માટે મૂકવામાં આવેલા બંને આરોપીઓને ફાસ્ટ ટ્રેક અદાલત દ્વારા નિર્દોષ જાહેર કરવામાં આવ્યા હતા અને હાઈ અદાલતે ફાસ્ટ ટ્રેક અદાલત દ્વારા નોંધાયેલા તારણોમાં દખલ કરી ન હતી.

૪૨. અપીલકર્તાની ફરિયાદ છે કે ગુનાની ગંભીરતા અને ૫ ઘાયલ સાક્ષીઓના પુરાવા હોવા છતાં, મોટાભાગના આરોપીઓ કોઈપણ સજા વિના મુક્ત થઈ ગયા અને તેથી, આ અપીલ દાખલ કરવામાં આવી.

અમે અપીલકર્તાની ફરિયાદને સમજીએ છીએ. ન્યાયમૂર્તિ વી. આર. કૃષ્ણ ઐયરનું નીચેનું ભવિષ્યકથન [શિવાજી સહબરાવ બોબડે અને અન્ન વિ.મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, (૧૯૭૩) ૨ એસ. સી. સી. ૭૯૩, ફકરો ૬] આ દેશની દરેક ફોજદારી અદાલતમાં લાગુ થવાને પાત્ર છેઃ

**"૬. ... આપણા કાયદાના જાળમાંથી પસાર થતા પોષિત સિદ્ધાંતો અથવા વ્યાજબી શંકાની બહારના પુરાવાના સુવર્ણ સૂત્રને દરેક શંકા, ખચકાટ અને શંકાના સ્તરને સ્વીકારવા માટે વિકૃત રીતે ખેંચવું જોઈએ નહીં. હજારો દોષિત લોકો ભલે છૂટી જાય પણ એક નિર્દોષ સજા ન**

**ભોગવે તે વલણમાં પ્રતિબિંબિત થતી અતિશય વિનંતિ એ ખોટી મૂંઝવણ છે. વ્યાજબી શંકાઓ માત્ર આરોપીઓની છે. . નહિંતર ન્યાયની કોઈપણ વ્યવહારુ વ્યવસ્થા પછી તૂટી જશે અને સમુદાય સાથે વિશ્વસનીયતા ગુમાવશે. દોષિત વ્યક્તિને નિર્દોષ જાહેર કરવાની દુષ્ટતા એક વિદ્વાન લેખક તરીકે હળવી છે [ગ્લેનવિલે વિલિયમ્સે 'પ્રૂફ ઓફ ગિલ્ટ' માં]. સમજદારીપૂર્વક અવલોકન કર્યું છે, તે સરળ હકીકતથી ઘણું આગળ જાય છે કે માત્ર એક જ દોષિત વ્યક્તિને સજા કરવામાં આવી નથી. જો નિર્દોષ છૂટકારો સામાન્ય બને છે, તો તે કાયદાની ભાવનાશૂન્ય અવગણના તરફ દોરી જાય છે, અને આ બદલામાં દોષિત "વ્યક્તિઓ" સામે સખત કાનૂની ધારણાઓ અને દોષિત ઠરેલા લોકોને વધુ સખત સજા આપવાની જાહેર માંગ તરફ દોરી જાય છે. આમ, દોષિતોને વારંવાર નિર્દોષ જાહેર કરવાથી ભયંકર દંડાત્મક કાયદો બની શકે છે, જે આખરે નિર્દોષોના ન્યાયિક રક્ષણને ઘટાડે છે...."[ભાર મૂકવામાં આવે છે]**

આ ભવિષ્યવાણી ત્યારે સાચી પડી જ્યારે ટાડા એક્ટ, ૧૯૮૭ ની કલમ ૨૧એ આરોપી પર પોતાની નિર્દોષતા સાબિત કરવાનો બોજો ઉઠાવ્યો અને જ્યારે સંસદે આઈ. પી. સી. ની કલમ ૩૭૬ વગેરે હેઠળ બળાત્કારના ગુનામાં દોષિત ઠરેલી વ્યક્તિઓને વધુને વધુ સખત સજા આપવા માટે લોકોના આક્રોશનો જવાબ આપ્યો.

૪૩. ઉપરોક્ત તમામ કારણોસર, આપણે એક નિષ્કર્ષ નોંધવો જોઈએ કે પીડિતોના દૃષ્ટિકોણથી અથવા તો દોષિત આરોપીના દૃષ્ટિકોણથી જોવામાં આવતા કેસમાં ન્યાયની નિષ્ફળતા છે. ત્યારપછીનું સૌથી સામાન્ય પરિણામ નવેસરથી સુનાવણીનો આદેશ આપવાનો જોઈતો હતો, પરંતુ ગુનાની ઘટનાના ૨૬ વર્ષ વીતી ગયા પછીની આવી કાર્યવાહી, અમારા મતે, કોઈ ઉપયોગી હેતુ પૂરો કરી શકશે નહીં કારણ કે પહેલેથી જ સૂચવ્યા મુજબ કેટલાક આરોપીઓનું અવસાન થઈ ગયું છે. .

અમે આ સમયે સાક્ષીઓની ઉપલબ્ધતા અંગે ચોક્કસ નથી.જો તમામ સાક્ષીઓ ઉપલબ્ધ હોય તો પણ, એક ચતુર્થાંશ સદી પછી તેમના પુરાવા નોંધવા અને આરોપીની દોષિતતા અંગેના સંક્ષિપ્ત નિષ્કર્ષ પર આવવા માટે તેના પર આધાર રાખવો કેટલો સુરક્ષિત રહેશે?

૪૪. અમારો અભિપ્રાય છે કે આ અદાલત માટે કાર્યવાહીનો એકમાત્ર રસ્તો ઉપલબ્ધ છે કે આ કેસમાં ગુનાના પીડિતોને નીલાબતી બહેરામાં આ અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત સિદ્ધાંતોના પ્રકાશમાં જાહેર કાયદાના નુકસાનના ચુકાદા દ્વારા વળતર આપવું જરૂરી છે. [નીલાબતી બેહરા (શ્રીમતી) ઉર્ફે લલિતા બેહરા (સુપ્રીમ અદાલત કાનૂની સહાય સમિતિ દ્વારા) વિરુદ્ધ ઓરિસ્સા રાજ્ય અને અન્ય, (૧૯૯૩) ૨ એસ. સી. સી. ૭૪૬.]. આ સંજોગોમાં અમારો અભિપ્રાય છે કે દરેક દરેક મૃતકના પરિવારોને રાજ્ય દ્વારા રૂ. ૨૫,૦૦,૦૦૦ (માત્ર પચીસ લાખ રૂપિયા) અને ઘાયલ સાક્ષીઓ, જો હજુ પણ બચી ગયા હોય, અને જીવિત ન હોય તો દરેકના પરિવારોને રૂ.૧૦,૦૦,૦૦૦/(માત્ર દસ લાખ રૂપિયા) ની રકમ ચૂકવવી જરૂરી છે. આ રકમ આજથી આઠ અઠવાડિયાના સમયગાળાની અંદર સુનાવણી અદાલતમાં જમા કરવામાં આવશે અને આવી જમા રકમ પર સત્ર ન્યાયાધીશ દ્વારા તપાસ કર્યા પછી અને દાવેદારોના હકની વાસ્તવિકતા અંગે પોતાને સંતોષ કર્યા પછી વહેંચવામાં આવશે.

૪૫. અમારા મતે, આ કેસ એ વાતનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે કે કેવી રીતે રાજ્ય ફોજદારી કાયદાના અમલીકરણમાં તેની બિનઅસરકતા દ્વારા કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવવાની તેની પ્રાથમિક બંધારણીય જવાબદારીમાં નિષ્ફળ ગયું.અમારા મતે, આવી નિષ્ફળતાના ઘણા કારણો છે. તેમાંની કેટલીક નીચે મુજબ છે:

(૧) ગુનાહિત તપાસની વ્યવસ્થામાં અસમર્થતા અથવા યોગ્ય તાલીમના અભાવને કારણે થતી બિનકાર્યક્ષમતા;

(૨) ગુનાની તપાસમાં ભ્રષ્ટાચાર અથવા રાજકીય હસ્તક્ષેપ;

(૩) ફોજદારી કાયદાના યોગ્ય અમલીકરણમાં નિષ્ફળતામાં ફાળો આપતી તપાસ એજન્સીઓને યોગ્ય સલાહ આપવા અને માર્ગદર્શન આપવા માટે સરકારી વકીલોની કાર્યક્ષમતાના ઇચ્છનીય સ્તર કરતાં ઓછી; અને

(૪.) બાર અને ન્યાયતંત્રના સભ્યો (બારની એક શાખા) ની અપૂરતી કાર્યક્ષમતાના સ્તરો કે જેણે ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલીના વિતરણમાં કાર્યક્ષમતામાં એકંદર ઘટાડામાં ફાળો આપ્યો હતો.

સમય જતાં સમગ્ર દેશમાં સરકારી વકીલોની પસંદગી અને નિમણૂકની પ્રક્રિયામાં ઘણી અપ્રસ્તુત અને બિનજરૂરી વિચારણાઓ આવી છે. જો ત્રણ લોકો માર્યા ગયા હોય અને પાંચથી વધુ લોકો ઘાયલ થયા હોય તેવા કેસમાં, જો કાયદાના આદેશ અનુસાર આરોપો ઘડવામાં ન આવે, તો બાર અને ન્યાયાસન બંને દ્વારા દોષિત ઠેરવવો જોઈએ.આ કેસમાં નોંધની અન્ય એક દુઃખદાયક વિશેષતા એ છે કે બચાવ પક્ષ દ્વારા સાક્ષીઓની પ્રચંડ ઉલટતપાસ જે મોટે ભાગે બિનજરૂરી છે.

૪૬. ઉપરોક્ત બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને, અપીલનો નિકાલ કરવામાં આવે છે.

**હુકમ**

**નોંધ પર પ્રાપ્ત પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે આ અદાલતને મદદ કરવા માટે વિદ્વાન વકીલ શ્રી એસ નાગુમુથુ અને શ્રીમતી તરન્નુમ ચીમાની સહાયતા માંગવાનું યોગ્ય માન્યું. અમે નિષ્પક્ષ સલાહકાર તરીકે તેમના દ્વારા આપવામાં આવેલી અમૂલ્ય સહાયને નોંધ પર મૂકીએ છીએ..**

**અમે અપીલકર્તા વતી હાજર રહેલા બારના એક યુવાન સભ્ય, વિદ્વાન વકીલ, શ્રી એ. સેલ્વીન રાજા દ્વારા કરવામાં આવેલા પ્રયત્નોની પ્રશંસા નોંધાવવાનું પણ યોગ્ય માનીએ છીએ.**

**અરજીઓનો નિકાલ કરવામાં આવ્યો હતો.**

*This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.*

==========

**અસ્વીકરણ:** સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

**DI એસસીLAIMER:** The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.